

Peter Žeňuch

RUKOPIS S PRAVIDLAMI SVETSKÉHO A CIRKEVNÉHO ŽIVOTA Z PRELOMU 16. A 17. STOROČIA V KONTEXTE MEDZIKONFESIONÁLNYCH VZŤAHOV POD KARPATMI

S príchodom kresťanstva na Veľkú Moravu v 9. storočí súvisí utvorenie štátno-politického prostredia, ktoré sa za krátky čas od príchodu misie vedenej Konštantínom-Cyriľom a jeho bratom Metodom vyvinulo na stabilný právny systém zabezpečujúci synergické fungovanie svetskej i cirkevnej sféry.

Fungovanie štátneho právneho systému už stredovekí kronikári vnímali ako abstraktnú inštitúciu tak, ako sa chápe podnes. Stredovekí kronikári a analisti¹ Veľkej Morave preto prisudzovali všeobecne platné atribúty právneho štátu, ktorý charakterizuje vymedzené územie s jeho obyvateľstvom a efektívna štátna moc.² Pravidlá spoločného fungovania svetskej i cirkevnej správy veľkomoravskej spoločnosti na kresťanských základoch dokazujú, že štátno-politický systém Veľkej Moravy sa riadil princípmi politickej a administratívno-právnej suverenity utvorenej v kontexte moravsko-panónskej arcidiecézy podriadenej rímskemu pápežovi.³

Významným svedectvom o uplatnení domáceho obyčajového práva v systéme s kresťanskými zásadami predstavuje najstaršia vrstva slovenej zásoby slovenčiny, ktorá obsahuje pomenovania remesiel, nábožen-skú, hospodársku, administratívnu i právnu terminológiu (táto terminológia dokladuje hospodársky, spoločenský i kultúrny život i úroveň rozvoja spoločnosti) i celý rad dokumentov so svetsko-právnou i cirkevno-právnou relevanciou. Starosloviencina sa ako kultivovaná podoba jazyka veľkomoravských Slovenov používala v rozličných oblastiach písomnej komunikácie, čo dokazujú texty pamiatok nielen z liturgickej sféry (napríklad *Kyjevské listy*, *Assemaniho evanjeliár*, *Frizínske pamiatky*, *Mariánsky* i *Zografský kódex*, *Sinajské euchológium*, *Codex Clozianum*, *Moravsko-panónske legendy* a ďalšie texty zachované v rozličných odpisoch), ale aj rozličné pramene administratívno-právnej povahy (*Súdny zákonník pre ľud*, utvorený podľa gréckeho právneho poriadku Eklogy; *Ustanovenia* či *Pravidlá svätých Otcov*, *Nomokánon*), didaktickej (*Metodovo Ponaučenie vladárom*) i umeleckej literatúry (najstaršia slovanská sylabotonická báseň *Proglas*) a pod. Všetky vrstvy včasofeudálnej veľ-

---

¹ Pozri o nich v diele MMFH a tiež Ratkoš, *Pramene*.

² Bližšie pozri Považan, „Trestné právo na Slovensku,“ 18-25.

³ Marsina, „Štruktúra šľachty,“ 35-43.

komoravskej spoločnosti prijali starosloviensky jazyk ako domáci kultivovaný literárny jazyk, teda jazyk písomnej kultúry.

Synergické uplatňovanie cirkevných a svetských pravidiel či kánonov na Veľkej Morave dokazuje Metodov zákonník, predstavujúci súbor pravidiel (Nomokánon), ktorými sa riadil svetský i cirkevný život. Nomokánon je zbierkou byzantských kánonov a pravidiel, ktorý v 6. – 7. storočí zostavil neznámy kompilátor zo zbierok kánonov Jána Scholastika (*Synagóga*) a zborníka svetských pravidiel (kánonov) utvorených z 87 kapitol. Cirkevní historici v tejto súvislosti poukazujú na skutočnosť, že existujú dve línie vývinu variantov nomokánona: nomokánon utvorený zo 14 kapitol a nomokánon v 50 oddieloch. Nomokánon, ktorý podľa XV. kapitoly Života Metodovho vznikol na Veľkej Morave,⁴ svedčí o symbióze domáceho obyčajového práva a cirkevných pravidiel, čo umožňuje predpokladať, že na Veľkej Morave vznikol nomokánon ako samostatná právna norma, ktorá začala významne formovať štátno-politický, spoločenský i cirkevný obraz celého veľkomoravského prostredia.⁵ Tento *veľkomoravský nomokánon* zostavil a preložil sv. Metod, moravsko-panónsky arcibiskup, a v literatúre sa možno stretnúť aj s jeho označením ako *slovanský Methodius*. Toto jeho označenie súvisí so zmienkou v Letopise popa Dukľanina, kde sa uvádza, že kráľ Svätopluk ustanovil mnohé dobré mravy a zákony podľa slovanskej knihy zvanej *Methodius*.⁶ Treba zároveň dodať, že po rozpade Veľkej Moravy slovanská cirkev túto zbierku pravidiel pre svoju neúplnosť neprijala, hoci *slovanský Methodius* vznikol pre slovanské prostredie na Veľkej Morave. Treba len upozorniť na fakt, že v Bulharsku pod vplyvom gréckej (byzantskej) cirkvi už za vlády cisára Simeona v 10. storočí začal vznikať nový preklad kánonického súboru pravidiel.⁷ Možno, pravda, predpokladať, že nový preklad nomokánona vznikol aj s použitím Metodovho diela.⁸ Časť zbierky slovanského prekladu nomokánona pri-

⁴ Псалтырь во еѣ тѣкъмо и еванѣлик съ апѣлъмъ и избѣрангыими слоужьбвами црѣвныгыими съ философѣмъ прѣложиахъ първѣикъ · тѣгда же и номоканонѣ, рекъше законоу правило, и оубѣкъша книгы прѣложи. Cf. Lavrov, *Trudy slavjanskoj komissii*, 77.

⁵ Pozri k tomu MMFH IV, 182-219. V tejto súvislosti sa uvádza nasledovné: „Takový pronikavý zásah do tradičného souboru cirkevně právního nebyl myslitelný v oblasti východní církve. Mohl si je dovolit jen někdo, kdo nepodléhal byzantské kontrole a byl vybaven zvláštní pravomocí. A tím byl Metoděj jako arcibiskup pannonské a pak moravské diecéze, podřízené přímo Římu. (...) Jeho zvláštní práva a výsady, kterých se mu dostalo od papeže Hadriána II., byly pak slavnostně potvrzeny Janem VIII, známým privilegiem *Industriae Tuae* (880) v tom smyslu, aby (papež tu cituje slova 38. kánonu apoštolského), podle kanonické tradice sám měl péči o všechny záležitosti církevní a spravoval je jako pod dozorem Božím'. (...) Tím vzniklo dílo v jistém smyslu nové a samostatné, nový, moravský typ nomokánonu, odlišný od veškeré ostatní tradice východní.“ MMFH IV, 188.

⁶ „Multas leges et bonos mores instituit, quos qui velit agnoscere, librum sclavorum qui dicitur Methodius, legat, ibi reperiet qualia bona instituit rex benignissimus,“ cf. Mužić, *Hrvatska kronika*, 266.

⁷ K problematike pozri obsahlu monografickú prácu Cibranska-Kostova, *Pokajnata knižnina*.

⁸ MMFH IV, 189.

tom tvoria pravidlá Jána Scholastika, konštantínopolskeho patriarchu zo 6. storočia, ktorých preklad sa pripisuje práve sv. Metodovi.⁹

Špecifikum Metodovej kánonickej zbierky pravidiel vysvetľuje I. Žužek, ktorý hlavný dôvod vzniku veľkomoravskej zbierky pravidiel vidí v snahách miestnej cirkvi pripraviť základnú príručku kánonického práva pre prostredie Veľkej Moravy. Metod preto pri výbere kánonov do svojej zbierky vynechal všetky tie, ktoré pokladal v kontexte moravskej cirkvi za nejasné a svoj výber kánonov podriadil aktuálnym potrebám vtedajšej veľkomoravskej spoločnosti.¹⁰

V slovanskom prostredí v neskoršom období vzniklo aj niekoľko skrátených (krátkych) redakcií nomokánonov, z ktorých dve redakcie označované ako Ust'uzský a Joasafovský nomokánon sú dôležitým zdrojom pre výskum celého radu ďalších i podobných variantov textov pravidiel cirkevného a svetského života vo východoslovanskom i južnoslovanskom prostredí. Rozličné penitenciálne, epitimiové zbierky s pravidlami pre život svetských i duchovných stavov spoločnosti predstavujú osobitý typ kánonických zborníkov, ktoré sa vyznačujú tým, že okrem skráteného súboru pravidiel a kánonov s penitenciálom obsahujú aj texty a výklady rozličných obradových zásad súvisiacich s vykonávaním spovede,¹¹ ktoré obsahujú aj návody a rady pre kajúcnikov, ktorým kňaz po vyznaní hriechov uložil pokutu. Pokutu kajúcnik realizuje vo forme pôstu, modlitby alebo ako skutok kajúcnosti. Skutky kajúcnosti človek vykonáva pred ľuďmi i pred Bohom. Okrem epitimiových pravidiel takéto skrátené zborníky obsahujú aj návody pri príprave, ochrane a spotrebe obetných darov, pri správnom vysluhovaní sviatostí a pod. Krátka redakcia nomokánona zvyčajne obsahuje pravidlá Jána Pôstnika, pravidlá určené biskupom, kňazom a mníchom, niekedy aj Pravidlá (kánony) svätých Otcov.¹²

Iba v niektorých prípadoch sa ako penitenciálna pokuta nariaďuje telesný trest a pokánie, napríklad v zborníku Pravidiel svetského a cirkevného života z prelomu 16. a 17. storočia, ktorého opis prinášame nižšie, sa telesný trest vo forme pokuty za hriech nachádza vo viacerých pravidlách, napr. v 22. pravidle na fol. 44^v: *Ѡце кто краде ѡрковѣ ѡмоу его · да дастъ сжгоуѡвѣ въсе ѣ оуѡра ѣ ѡ да вѣж его по хрѣвѣж · ѡ оудареніи · а по падѡма · ка · ѡко да котмоу не краде; v 106. pravidle na fol. 114^r: *Ѡце кого либѡ ѡма оудадца женоу · ѡсквѣненіе неѡа женоу · ѡли дѡца а неѡ ѣце**

⁹ „Сохранились два русских списка Номоканона Иоанна Схоластика, в котором правила сведены в 50 глав (перевод данного памятника исследователи связывают с деятельностью славянского первоучителя Мефодия...)“ cf. Moškova, *Katalog*, 442.

¹⁰ Žužek, *Kormčaja kniga*. Cyril Vasil' v monografickej práci *Kánonické pramene*, 73-80, v tejto súvislosti vysvetľuje niektoré odlišnosti medzi byzantským a veľkomoravským nomokánonom, ktorými Metod vychádza v ústrety podmienkam, požiadavkám a okolnostiam miestnej moravskej cirkvi.

¹¹ Beľakova, „Kormčaja,“ 6 a nasl.

¹² Beľakova, „Kormčaja,“ 6.

ѡскврѣнїи ѿ · да вїѣса м̄ тожѣ¹³ · ѡце ѡскврѣнїи ѿ · то вѣ сѣ написанїи прѣже да сѣтса ѣмоу; v 108. pravidle na fol. 114^v: Не побае никого пощадѣти ѡ смрти ноудѣща неволеа на ѡскврѣненїе блжнѡе · ѡли дѣца · ѡли мжжѣтж жена · ѡ ѡли калѡгорицѣ · ѡ такѡ насилїе · ѡце ѡскврѣнїса · ѡ ѡма ѣго · да вїжѣ ѣго ѡко рѣхѡ ѡ да ѡрѣжѣ ѣмоу носѣ; v 112. pravidle na fol. 115^v-116^f: ѡце кто рече злослово на црѣ · то да ѡстѣтса ѡ не како вѣ · да ѡце ѡ безѡумїа своѣго рекѣ вжде то да помлоуѣ ѣго · ѡце разоумѡ нѣкїи злѡбнїи · то да вїжѣ ѣго м̄ тодѣ · ѡце вжде вѣ съврѣшенїи вѣзраста мжжеска · ѡли ѣ ю · то млѣтѣ да сътворѣ ѡ не; v 120. pravidle na fol. 117^v-118^f: ѡце дїакѡ прокѡлнѣ тѣреѣ да не послоушаѣса · ѡли подїакѡ · ѡ чѣтець · нѣ да вїжѣ ѡ законнїи веленїе црѣкѡннїи дванадесѣте ѡдѣренїи, v 8. pravidle na fol. 12^v-13^r: снѣ ѡво ѡше хѡлїи · ѡли злослѡвїи рѡтелѣ своѣго неправѣно · смртїа да ѡсмртѣ · понеже рѡтелѣ поѣѣ ѣмоу ѣ ѡ свѣ ѡ живѡ ѡцели же покаѣса ѡ не съдѣла · да дасть ѣмоу конѡ покаянїа по лѣпѡте · ѡко да [ѡ]цѣ ѣго ѡ мѣти простѣтѣ ѣго: ѡцели же ѡмѣ творити · ѡ ѡдѣрнїи ѡца своѣго · да ѡсѣчѣса рѣжа ѣго :· Снѣ ѡце мѣрѣ своѣ ѡскрѣвїи лже вѣ не рѡтса ѣмоу :· a pod.

Špecifické súbory textov pravidiel a kánonov cirkevného a svetského života napísané cyrilikou, ktoré popri jednotlivých kánonoch alebo pravidlách obsahujú ich výklady a návody na použitie, predstavujú zborníky známe ako *slovanský Zonar*, resp. *Zinar*, *Zonara* či *Pseudozonar*.¹⁴ Josef Vašica vysvetľuje, že podobne ako veľkomoravský nomokánon sa spája s označením *Methodius*, aj komentovaný text nomokánona svoje pomenovanie má odvodené od mena jedného z byzantských komentátorov Jána Zonara (kronikár a historik, ktorý pôsobil v 12. storočí).¹⁵ Keďže v komentároch textov pravidiel prekladu slovanského Zonara či Pseudozonara sa nachádzajú jazykové javy, ktoré súvisia s veľkomoravským jazykovým prostredím, J. Vašica predpokladá, že Metodovo dielo mohlo bezprostredne ovplyvniť aj vznik týchto textov právneho charakteru a tiež ich výklady, ktoré už vznikli v južnoslovanskom prostredí, odkiaľ sa rozšírili do celého slovanského sveta, kde sa ujala a rozvíjala byzantská cirkev slovanskej tradície.¹⁶ Texty výkladov jednotlivých pravidiel či kánonov sú preto významným historicko-právnym prameňom, ktorý nemožno vnímať oddelene od historicko-spoločenských reálií, v ktorých sa uplatňovali, a ani od ostatných podobných zborníkov či súborov kánonických textov a pravidiel svetského a cirkevného života, z ktorých v prostredí slovanskej cirkvi byzantského obradu aj čerpali.

¹³ Stsl. *топѣга* (fem.), *топѣгѣ* (mask.), slov. palica, bakaľa (niekedy sa *топѣга/топѣгѣ* vyskytuje aj vo význame ‚žezlo, biskupská palica‘), porovnaj *SJS*.

¹⁴ O terminológii súvisiacej s označením zbierky *Zonar*, *Zinar*, *Zonara* či *Pseudozonar* pozri napríklad Beľakova, „O sostave,“ 114-131; Turilov, „K istoriji,“ 114-131 a tiež Cibranska-Kostova, „Slavjanskijät Pseudozonar,“ 25-31.

¹⁵ Vašica, *Literárni památky*, 78.

¹⁶ Vašica, *Literárni památky*, 72-92, pozri aj *MMFH IV*, 118-289.

Práve zborníky pravidiel, ktoré vznikali pre potreby miestnej cirkvi, poukazujú na prepojenie duchovného (religiózneho) života s každodennosťou jednoduchého človeka. Práve pre každodenný duchovný život veriacich mimo kláštorných múrov možno v takýchto textoch nájsť už spomínané rozličné návody a príklady. Ich osobitnú zložku predstavujú aj návody a pravidlá pre kňazov pôsobiacich v dedinských chrámoch, do ktorých na bohoslužby prichádzajú práve jednoduchí dedinskí obyvatelia. Popri návodoch pre veriaci ľud tvoria osobitnú časť zborníkov s pravidlami určenými pre miestnu komunitu veriacich aj zásady pre život v mníšskom prostredí i pre biskupov miestnej cirkvi, ktorí sú tiež často vystavení nástrahám každodennosti (rozličným neduhom i vášňam, napr. hriech simonie, lichva, nadmerné pitie a jedenie, ohováranie a i.). Pravidlá svetského a cirkevného života a ich výklady, epitimiové pravidlá a penitenciál predstavujú dôležitý dokument, ktorý opisuje vzťahy medzi svetskými i duchovnými stavmi spoločnosti. Aj tieto texty spravidla obsahujú terminológiu, ktorá sa uplatňovala od najstarších čias vzniku slovanských prekladov nomokánona a vďaka pisárskej tradícii sa dostala aj do novších cyrilských prameňov. Túto terminológiu tvorí prevažne ustálený súbor lexém označených religióznym či konfesionálnym prostredím, napr.: *komkanije, vladyka, kňaz, pop, mních, kaluger, oltár, služba, navečernica, masopust, ceta* (vo význame ‚drobná minca‘), *čelad', ocot* a ďalšie.¹⁷ Takáto terminológia je jedinečným dokladom o prepojení najstaršieho horizontu slovanskej a veľkomoravskej duchovnej kultúry s jej pokračovaním v slovanských cirkvách byzantského obradu *sui iuris*. Používanie ustálenej právnej terminológie je pritom základným prejavom identity najstaršej podoby kresťanského cirkevného práva u Slovanov, s čím súvisí práve základný princíp využiteľnosti právnej normy, a tým je jej publicita a všeobecná zrozumiteľnosť. Právne normy a predpisy preto predstavujú vnútorne koncízny a širokému spektru používateľov zrozumiteľný celok, pričom efektívnosť pravidiel a kánonov závisí od jazyka a štýlu, ktorým sa tieto právne zásady zapisujú a vykladajú.¹⁸ V prostredí slovanských cirkví byzantského obradu predstavuje národná redakcia liturgického cirkevnoslovanského jazyka spolu s jeho miestnymi (lokálnymi) variantmi (subredakciami) kultivovaný nástroj, ktorým možno zaznamenať i rozvíjať vlastné kultúrno-duchovné prostredie. Treba mať však v tejto súvislosti na zreteli, že uplatňovanie sa cirkevnoslovanského jazyka v prostredí právnej písomnej tradície vychádzal z jeho kultivovanosti a uplatniteľnosti ako jazyka liturgického procesu. Do štruktúry písomného prejavu pritom prirodzene prenikali javy z jazykového úzu jeho

¹⁷ Žeňuch, „Formovanie,“ 199-209.

¹⁸ Považan, „Trestné právo na Slovensku,“ 18-25.

používateľov. Tak sa aj do jazyka právnych písomností dostali rozličné prevzatia, ktoré kultivovali literárnu podobu cyrilského písomného prejavu spätú aj s konkrétnym miestnym jazykovým prostredím, v ktorom pôsobila byzantsko-slovanský cirkev. Treba zároveň zdôrazniť, že používanie cyriliky ako grafického systému nemá žiadny súvis s etnicitou či etnickou identitou jeho používateľov. Cyrilské písmo plní podobne ako cirkevnoslovanský liturgický jazyk iba funkciu konfesionálneho identifikačného atribútu.¹⁹ Cyrilský grafický systém je prejavom identity súvisiacej s byzantsko-slovanskou religióznu a obradovou tradíciou u východných a niektorých južných Slovanov (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Bulhari, Srbi, Macedónci), ale aj u Rumunov, ktorí cyriliku používali ešte aj v druhej polovici 18. storočia. Aj príslušníci cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku a v podkarpatsko-ruskom priestore vnímajú cyriliku ako sakrálny symbol, znak svojej náboženskej tradície a konfesionálnej príslušnosti.²⁰

Písomná tradícia zachytávajúca systém pravidiel v rozličných slovanských redakciách či variantoch cirkevného jazyka (cirkevnej slovančine) obsahuje všetky podstatné znaky, ktoré sú typické pre jednotlivé národné i konfesionálne spoločenstvá, lebo sú zároveň ukazovateľom ich vyspelosti a kultúrnej prestíže. Takými sú aj rozličné texty pravidiel a kánonov, ktoré majú nielen osobitnú obsahovú kompozíciu či štruktúru a vznikali v 15. storočí v priestore Haliče i Karpát. Dôležitou motiváciou ich vzniku je protiheretické a protibogomilské pôsobenie v prostredí byzantskej cirkvi v slovanskom prostredí, s čím súvisí aj snaha o demonštráciu návratu k viere otcov cirkvi. Osobitnú rolu v rukopisných textoch tohto okruhu zohráva aj snaha o vyjadrenie postoja voči pôsobeniu latinskej cirkvi, ktorej neskoršie rekatolizačné pôsobenie v prostredí Karpát a v Haliči silnelo prostredníctvom protireformačných aktivít. Výsledkom týchto aktivít v priestore pod Karpatmi v Uhorsku bolo úsilie o zavedenie cirkevnej únie. V Mukačevskom biskupstve máme na mysli Užhorodskú úniu (1646) a predchádzajúci nevydarený pokus o úniu zorganizovaný Drugetovcami z Humenného v Krásnom Brode v roku 1614.²¹ Prijatie Užhorodskej únie však netre-

¹⁹ Písmo je grafický systém, ktorý zaznačuje realizované fonémy (hlásky) reči. Zároveň však plní aj istú kultúrno-identifikačnú funkciu, najmä vo vzťahu k historicko-konfesionálnemu vývinu. Napríklad hlaholský grafický systém bol určený pre veľkomoravské prostredie, kde sa aj naplno rozvinul v súvislosti s veľkomoravskou cirkevnou tradíciou, no hranatá hlaholika je podnes identifikačným znakom dalmatínskej cirkvi. Aj švabach je konfesionálne príznačným grafickým systémom, ktorý používali slovenskí protestanti.

²⁰ Bližšie o tom Žeňuch, *K dejinám*.

²¹ V tejto súvislosti Ludovít Haraksim píše, že veriaci ľud ani pod nátlakom Drugetovcov nechcel prijať cirkevnú úniu podľa príkladu z haličského prostredia: „Biskup A. Krupeckij sa so svojou suitou, zrejme po dohode s grófom J. Drughetom, zameral predovšetkým na získanie duchovenstva z okolia Humenného. Strojcovia únie iste počítali s tým, že za pastiermi pôjde stádo. Duchovenstvo gréckoslovanských obradov presviedčali tým, že prijatie únie nevyžá-

ba vidieť iba vo svetle úniijného zápasu jezuitov v haličskom priestore (Brestská únia 1596), v ktorom začiatkom 17. storočia pôsobil aj zjednotený przemyslianský biskup A. Krupcekij.²² Predpoklady pre zavedenie únie v Mukačevskom biskupstve v Uhorsku nevznikli za takých istých podmienok, v ktorých pôsobila byzantsko-slovanská cirkev v Haliči. Dokazuje to napríklad aj nedávno nájdený dokument o akte Užhorodskej únie,²³ v ktorom jeho signatári vyjadrujú presvedčenie o zachovaní už existujúceho cirkevného práva, podľa ktorého sa ako samozrejmosť pokladá existencia dvoch kresťanských obradov v Uhorsku. Východní kresťania sa tak nevnímajú ako cudzorodý element. Východný obrad v Uhorsku má svoje pevné miesto, o čom svedčia niektoré staršie dokumenty právnej povahy. Napríklad pri uznaní zvrchovanosti apoštolského stolca v Uhorsku sa forsírovala najmä politická požiadavka podriadenosti uhorského panovníka rímskemu pápežovi, pričom rešpektovanie existujúcich teologických a kánonicko-právnych postulátov bolo prirodzenou súčasťou identity už fungujúceho cirkevnoprávneho priestoru. O tejto skutočnosti svedčí fakt, že do kánonicko-právnych zbierok (napr. do zbierky kánonov kardinála Deusdedita) dotýkajúcich sa života cirkvi v Uhorsku bola zahrnutá „časť listu Jána VIII. Karolmanovi, synovi Ľudovíta Nemca, aby Metodovi umožnil v Panónii slobodne pôsobiť, ako aj časť listu tohto pápeža slavónskemu (?) vojvodovi/kniežaťovi Mutimírovi s výzvou, aby sa vrátil do panónskej diecézy.“²⁴ V prvých kráľovských zákonníkoch Štefana I., Ladislava I. i v dvoch zákonníkoch uhorského kráľa Kolomana a v zákonoch prija-

---

duje zrieknutie sa zvykov a tradícií východnej gréckoslovanskej cirkvi, ale len uznanie pápeža za hlavu cirkvi, čo v podstate bola pravda. J. Druget navyše sľuboval kňazom gréckoslovanských obradov zrovnoprávnenie s katolíckym duchovenstvom a pre ich synov možnosť štúdia na humenskom jezuitskom kolégiu. Po viacmesačnej presvedčovacej práci podarilo sa získať okolo 50 kňazov pre úniu, ktorá sa mala uskutočniť na Turíce roku 1614 v Krásnom Brode severne od Humenného. Predpokladalo sa, že po nich pristúpia na úniu ďalší, takže sa čoskoro rozšíri na ostatných gréckoslovanských veriacich humenského panstva. Na tomto mieste treba však uviesť, že na pripravách tejto únie kňazov gréckoslovanských obradov nebol zainteresovaný nik iný. Mám na mysli napr. jágerského biskupa, pod jurisdikciu ktorého patril aj tento kút Slovenska, mukačevského biskupa Sergeja, ktorý údajne sympatizoval s myšlienkou únie a predstaviteľov svetskej moci, čo potvrdzuje fakt, že pripravovaná únia bola skutočne iba záležitosťou humenského zemepána J. Drugeta, ktorý ju realizoval takpovediac „vo vlastnej réžii“ na základe princípu „cuius regio eius religio“. Pozri Haraksim, „Užhorodská únia,“ 200-201.

²² Snahy byzantskej cirkvi o očistenie od „latinských nánosov“ v karpatskom priestore i v Haliči nachádzame nielen v textoch pravidiel a kánonov, ktorých pomocou sa ich zostavovatelia a autori snažili prinavrátiť svoju cirkev k starej viere otcov. Na podobný cieľ sa zamerali aj autori a zostavovatelia rozličných polemických traktátov (napr. polemické traktáty kňaza Teodula Christodula najmä s protestantskou cirkvou s názvom *Логоскъ а ѿборона вѣрномъ члкъ каждомъ*) i v poučeniach a výkladoch k evanjeliovým perikopám (Ugliansky rukopis, Ňanagovský rukopis, Ladomírovské poučiteľné evanjelium, Pakostovský rukopis a i.).

²³ Pozri k tomu štúdiu Gradoš, „Dokument Užhorodskej únie,“ 511-520.

²⁴ Pozri Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy*, 34.

tých na uhorských cirkevných synodách v Sabolči (1092) a v Ostrihome (1104-1112/1113) sa pokladá prestúpenie platných pravidiel a zákonov za hriech, teda za urážku Boha. Práve preto svetská sankcia má v prvom rade podobu cirkevného kánonického penitenciála.²⁵ Túto skutočnosť spojenia cirkevných a svetských princípov v uhorskom práve možno vidieť práve v kontinuite kresťanskej i svetskej organizácie života spoločnosti, ktoré sa v stredodunajskom prostredí udržalo najmä vďaka jeho rozvinutej forme z obdobia veľkomoravskej cirkevnej a štátnej organizácie. Už veľkomoravský Metodov nomokánon zmenil súkromnú nápravu krivdy (v zmysle starozákonnej predstavy – oko za oko, zub za zub) za verejnoprávny priestupok, keď hriešnik na základe penitenciála musel vykonať skutok kajúcnosti ako prejav pokory pred ľuďmi a prejav úcty Bohu. V uhorskom cirkevnom práve sa uplatnili také pravidlá, ktorých motiváciu možno vidieť práve v miestnom partikulárnom práve ovplyvnenom byzantským cirkevno-právnym systémom. Možno tu uviesť napríklad pravidlá týkajúce sa patronátneho práva, kultových záležitostí a slávenia cirkevných sviatkov, ďalej zákony o pôste, reguly o klerickom a mníšskom stave, o manželstve klerikov, o pravidelných diecéznych synodách a pod. V. Múcska v tejto súvislosti uvádza, že v uhorskom partikulárnom cirkevnom práve je v porovnaní so západným (latinským) právnym systémom niekoľko odlišností, ktoré sú veľmi špecifické a odlišujú sa od vtedajších kánonických postulátov latinskej cirkvi, dokonca obsahujú prvky „východného cirkevného práva, ktoré boli odlišné od západných noriem“ a ktoré „nemajú nič spoločné s reformami v západnej cirkvi a sú vyjadrením uhorských špecifik.“²⁶ Korene domácej právnej tradície treba preto hľadať v nadväznosti na už existujúce pramene práva z Veľkej Moravy. Cyril Vasil' vidí stopy uhorského partikulárneho práva v cirkevno-právných normách byzantskej a veľkomoravskej proveniencie.²⁷

Do okruhu stredovekých právnych písomností Uhorska z okruhu byzantsko-slovanskej tradície patrí niekoľko cyrilských rukopisných súborov s pravidlami svetského a cirkevného života.²⁸ Jedným z nich je aj cyrilský rukopisný text uložený v rukopisnom oddelení Zakarpatského národopisného múzea pod signatúrou II-437.²⁹ Pri opise cyril-

²⁵ „...prostredníctvom kánonického práva sa do uhorského právneho systému dostalo verejnoprávne ponímanie trestného činu.“ Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy*, 41.

²⁶ Cf. Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy*, 117-118.

²⁷ Pozri Vasil', *Kánonické pramene*, 83-86.

²⁸ Máme tu na mysli napríklad cyrilský rukopis nomokánona uložený v Széchényiho národnej knižnici v Budapešti pod signatúrou 39. Quart. Eccl. Slav. 6 (základnú charakteristiku pozri v práci *Catalogue*, 97-98), cyrilský rukopis pravidiel Ms 106/16 uložený v Knižnici Debrecínskej univerzity (opis pozri v štúdiu Janakijevič, Pandur, *Opisanije*, 86-94) a tiež cyrilský rukopis II-437 uložený v Zakarpatskom národopisnom múzeu v Užhorode (krátku charakteristiku pozri v práci Mikitas, *Davni knyhy*, 38-39).

²⁹ Mikitas, *Davni knyhy*, 38-39.

ského rukopisu II-437 sme mali k dispozícii iba jeho digitalizovanú kópiu (rukopis sme fyzicky nemali k dispozícii). Digitalizovanú kópiu rukopisu spolu s ďalšími digitalizovanými cyrilskými prameňmi uloženými v Zakarpatskom národopisnom múzeu v Užhorode máme od profesora Dr. Hansa Rotheho, ktorý nám digitalizovaný prameň poskytol na štúdium už v roku 2007. Digitalizovaná kópia rukopisného prameňa je súčasťou elektronickej databázy cyrilských a latinských prameňov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Elektronická databáza vznikla za účelom vedeckého výskumu pramenných textov súvisiacich s byzantským obradom v karpatskom priestore s osobitným zreteľom na Slovensko.³⁰

Rukopis *Pravidiel svetského a cirkevného života* patril ku knihám Múzejno-knižničnej komisie spoločnosti Prosvita v Užhorode,³¹ o čom svedčí nápis v okrúhlej pečiatke na vnútornej strane drevených dosiek, ktoré sú na konci rukopisnej knihy pevne spojené s väzbou rukopisu. Predná drevená doska obálky rukopisného prameňa chýba.

Rukopis je napísaný poloustavným typom cyrilského písma. Rukopisná kniha je bez titulných listov a bez konca; je zložená zo 171 fólií, vodoznak predstavuje medveďa, čo umožňuje datovať výrobu papiera do druhej polovice 16. storočia v niektorej z nemeckých manufaktúr.³² Rukopisná zbierka pravidiel vznikla na prelome 16. a 17. storočia. Jednotlivé strany rukopisu sú číslované cyrilskými grafémami priebežne s výnimkou prvého listu rukopisu, ktorý na hornej marginálii (fol. 1^r vpravo) má pagináciu s označením $\text{лѣ} \cdot \bar{\text{а}}$; na fol. 1^r sa nasledujúce číslo paginy nenachádza. Cyrilská číslica $\bar{\text{в}}$ [2] sa nachádza vpravo na hornej marginálii fol. 2^r. Cyrilská paginácia $\bar{\text{а}}$ [4] je napísaná na hornej marginálii fol. 3^r. Na fol. 3^v sa cyrilská graféma označujúca 5. stranu rukopisu tiež nenachádza. Až na fol. 4^r vpravo hore je cyrilská číslica $\bar{\text{т}}$, ktorá označuje 10. stranu. Od tejto fólie pokračuje číslovanie strán cyrilskými grafémami priebežne v ľavej i pravej časti hornej marginálie až po fol. 93^v. Tu sa na ľavej strane hornej marginálie nachádza cyrilské číslo $\rho\pi\text{а}$ [189], ktoré ukončuje predchádzajúce priebežné číslovanie. Na fol. 94^r sa cyrilské číslovanie opäť vracia k číslu $\rho\pi$ [180], hoci text pravidiel kontinuálne pokračuje. Táto ruptúra v priebežnom paginovaní vznikla pravdepodobne nedôslednosťou pisára. Od strany $\rho\pi$ [180] na fol. 94^r

³⁰ Elektronicky uchovávané pramene Slavistický ústav Jána Stanislava SAV sprístupňuje širokej vedeckej obci formou transliterovaných textov s komentármi v rámci medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, ktorá bola v roku 2003 zriadená na tento účel. Doposiaľ sa podarilo vydať štyri zväzky (MBSLS I. 2003, MBSLS II. 2006, MBSLS III. 2009 a MBSLS IV 2013). Transliterované vydanie tohto rukopisného prameňa sa plánuje v rámci projektu s názvom *Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia*, ktorý financuje Agentúra na podporu výskumu a vývoja (APVV-14-0029).

³¹ Музейно-библиотечная комиссия т-ва «Просвѣта» в Ужгородѣ.

³² Porovnaj k tomu Briquet, *Filigrales*, 614-620 a tiež Lichačev, *Paleografičeskoje značenije*, 280-281.

pokračuje priebežné číslovanie až po fol. 134^r, na ktorej sa v pravej časti hornej marginálie nachádza cyrilské číslo strany $\text{Ѹ}\bar{\text{X}}$ [260]. Na fol. 134^v – 171^v sa cyrilské grafické číslovanie strán už neuvádza, chýba. Predpokladáme, že cyrilské číslovanie strán vzniklo po napísaní celého rukopisného diela, keďže jednotlivé názvy pravidiel či kánonov neobsahujú odkazy na číslo strany v rukopise. Zoznam pravidiel na fol. 1^r – 3^v tvorí poradové číslo pravidla alebo kánona tak, ako sú priebežne zaznamenané v rukopise. Na fol. 1^r – 3^v sa nachádza neúplný zoznam pravidiel zahrnutých v rukopisnom zborníku; zo zoznamu vypadli pravidlá označené číslami v poradí od 58. po 87. pravidlo a pravidlá označené cyrilskými číslami v poradí od 110. po 150. pravidlo. Autor rukopisnej zbierky jednotlivé čísla pravidiel, na ktoré sa odkazuje v texte rukopisu, zaznačil výrazne červeným atramentom priebežne na margináliách pri ich súpise.

Pravidlá a kánony s ich výkladmi a texty ponaučení sú napísané priebežne na fol. 4^r – 170^v. Záhlavia alebo názvy kapitol sú v rukopise zvýraznené červeným atramentom. Výraznou rumelkou je napísané aj prvé písmeno slova na začiatku jednotlivých pravidiel. Na ľavej alebo pravej marginálii pri takto farebne zvýraznenom začiatku pravidla sa nachádza cyrilské číslo, na ktoré sa odkazuje v obsahu/zozname pravidiel na fol. 1^r – 3^v. Kvôli prehľadnosti treba poznamenať, že číslovanie jednotlivých oddielov (kapitol) v obsahu i v samom texte rukopisu sa začína od 4. pravidla³³ a pokračuje priebežne po 89. pravidlo (fol. 4^r – 98^v/99^r), za 89. pravidlom na fol. 99^r nasleduje pravidlo s cyrilským číslom $\bar{\text{C}}$ [200]. Text pravidiel označené cyrilskými číslami 200 – 209 sa nachádzajú na fol. 99^r – 113^r, po nich nasledujú pravidlá označené cyrilskými číslicami od 100 po 150; na fol. 149^r nasleduje výber z ustanovení snemu v Ankare. Za týmito ustanoveniami je na fol. 150^r pravidlo o rozličných stupňoch príbuzenstva (151. a 152. pravidlo), na fol. 153^v sa začína výber z pravidiel Jána Pôstnika; na fol. 159^v sa nachádzajú cirkevné pravidlá svätých Otcov a na fol. 162^r sa začína text ponaučenia pre kňazov. Usudzujeme, že text rukopisu nie je konceptom, ale vznikol ako odpis z jednej alebo viacerých starších predlôh, ktoré sa používali v karpatskom areáli a boli tiež známe v prostredí slovanskej cirkvi byzantského obradu vo východoslovanskom alebo južnoslovanskom prostredí, o čom svedčí jazyk prameňa.

Z obsahu rukopisu na fol. 1^r vyplýva, že prvé oddiely tvorili tieto tri kapitoly: $\bar{\text{A}}$ [1]: [Ѡ] ДНѢ ЙЖЕ ВЪ СѢМИЦИ · Й Ѡ ПРАЗНИЦѢ ВЛЧННІ · ПРАЗЪНИЦѢ СТЫ АПЛЪ ПРѢТЧА; $\bar{\text{B}}$ [2]: Й СТЫ ВЕСЕЛЕНСКЫ (sic!) ОУЧИТЕЛЕЙ ВАСІЛІИ ВЕЛИКАГО · ГРИГОРІА БГОСЛОВА · ЙѠА ЗЛАТОУСТАГО а $\bar{\text{Г}}$ [3]: Ѡ ПАМЛѢТИ СТЫ ВЕЛИКОМЧНИКЪ.

³³ Pravidlá s číslami 1. – 3., ktoré sa uvádzajú v obsahu na fol. 1^r, z rukopisu vypadli spolu s chýbajúcimi stranami. Text pravidiel sa začína až na strane $\bar{\text{C}}$ [10], teda na fol. 4^r.

Ďalej uvádzame opis prameňa podľa zoznamu jeho kapitol (hláv) uvedených na fol. 1^r – 3^v s doplnením chýbajúcich častí, ktoré sa priebežne uvádzajú v rukopise.

Opis obsahu rukopisu:

V opise najprv uvádzame číslo fólie (napr. fol. 4^r) a za ním nasleduje cyrilská číslica označujúca pagínu v rukopise, kde sa pravidlo nachádza, v hranatej zátvorke je jej prepis arabskou číslicou (napr. 1 [10]). Za bodkočiarku nasleduje číslo kapitoly (глава) zapísané cyrilikou 3 a v hranatej zátvorke prepis arabskými číslicami [6]. Za pomlčkou sa uvádza názov pravidiel v obsahu a v špeciálnych zátvorkách (и люди) uvádzame incipit pravidiel na príslušnej fólii v texte rukopisu.

Fol. 1^r – 3^v: Zoznam kapitol s pravidlami rukopisu.

Fol. 4^r, 1 [10]; глава 1 [3] – záverečná časť 3. kapitoly: ѿ пѧмѧти стѣхъ великѧмѧчникъ · incipit: ⟨[...]ны ꙗко самы ходити въ заповѣдѣ прѣдѧныи ꙗ · и потѧ и люди въса оꙗчитѣ прилено въсега · не мѧзды рѧ нѣкыѧ · и ли срѣбра и ли злата ради · нж спенѧ радѣ дѧша своѧ...⟩

Fol. 5^r, вѣ [12]; глава 2 [4] – ѿ кнѧзѧ и ѿ тѣ и пѧ властѣи и · и в цркви и ѿ епѧсѧ и ѿ ереѧ · incipit: ⟨ѿ кнѧзѧ и ѿ тѣ иже пѧ властѧ и · и ѿ рабѧ повелѧнѧ и заповѣдѣ бжѧ · ѡбладѧжцей · терѧ да не ѡбладѧ · никто же ѡ прѧстыи людѣи...⟩

Fol. 7^r, ст [16]; глава 3 [5] – ѿ поѣризащѣса въ мѧнѧстыри · incipit: ⟨иже ѧще ѡ жителѣи и мѣста въѣхѧще пострищѣса въ мѧнѧстыри съ женоѧ своѧ...⟩

Fol. 7^v, зѣ [17]; глава 4 [6] – ѿ епѧсѧ и ѿ игоꙗменѣ · и клирикѧ творѧщѣи неправѣды · incipit: ⟨епѧсѧ и игоꙗмень · и ли како вѣлико ѡ сѣническѧго чинѧ...⟩

Fol. 9^r, к [20]; глава 5 [7] – и ѿ ереѧ и ѿ дѧкѧ · incipit: ⟨ереѣ же ѧще по правѧ · и ли по неправѣдѣ на епѧсѧ крѧмолѧ иꙗсходѧ и да иꙗзвѣжѣса...⟩

Fol. 12^v, кз [20]; глава 6 [8] – ѿ родителѣи и чѧдѧ правилѧ · и ѿ дхѧвныи рѧтели · и ѿ брацѣ · incipit: ⟨ѡ родителѣи и ѿ чѧдѣ правило: Рѧтели чѧдѧ свои равнѧ · да раздѣлаѣ своѧ стѧжѧнѧ ни ѧдиногѧ любити · ѧ дрѧгаго не навидити...⟩

Fol. 14^r, л [30]; глава 7 [9]³⁴ – ѿ wskврънени мѧщеѧ · и ли тецоꙗ и ли прѣтѣщѧ своѧ · incipit: ⟨и иже ѧще кто ѡсврънитъ женоꙗ ѡца своѧ · еже ѧ мѧщеѧ...⟩

Fol. 14^v, ла [31]; глава 8 [10] – ѿ прѣлюбѧдѧнѧи кое наречѣса · incipit: ⟨Прѣлюбѧдѧнѧе же наречѣса · еже насилити къ ѧи любо жеи · и прѣлюбѧдѧнѧе ѧ · еже растлѧти дѣвоꙗ...⟩

³⁴ Číslo pravidla sa na marginálii v texte neuvádza.

- Fol. 15^v, л҃г [33]; глава д҃г [11]³⁵ – ѿ крѣвомѣшеніи с҃ж во ѿсмь . incipit: <Крѣвомѣшеніа же со҃ѣ ѿ и҃ : Прѣвоѣ крѣвомѣшеніе є...>
- Fol. 16^v, л҃е [35]; глава в҃г [12]³⁶ – како подабаѣ исповѣдатиса поо҃чненіе ієреѡ . ѿ простѣ чл҃кѡ ѿ женѡ . ѿ како подабаѣ пріймати . къ исповѣди кого люво: . incipit: <Зпавѣдаѣ же єреѡ . ѿ вѣсѣ видаши книги ꙗ҃ е҃га хотѣ исповѣдати д҃хѡвны ѡцѣмъ да напсѣжѡ которіже своѡ прѣгрѣшеніа . на харѡтїи³⁷ . ѿ да подабаѣ ѡц҃ж своемо҃у д҃хѡвномо҃у...>
- Fol. 18^v, л҃ф [39]; глава г҃г [13] – ѿѡѡннѡ мнїхѡ поо҃чненіе ѿ исповѣди . ѿ како подабаѣ причѡстїти кого: . incipit: <ѡко подоваѣ исповѣдажцем҃жѡ въ тайнѣ своѡ с҃грѣшеніа . чл҃кѣ чл҃ко҃у исповѣдаѡса . не ѡко чл҃кж . нж ѡко бо҃у сѡмомо҃у исповѣдати...>
- Fol. 28^v, н҃ф [59]; глава д҃г [14] – [ѡ с]рѣѣ ѿ пѡ вѣсѡ годїни ѿ ѡ [н]елѣ . рѡзрѣшнѣ како подабаѣ дрѣжати . хотѡши сїти: ѿ ѡ не рѡдѡши . ѡ своѡ спїи . ѿ ѡглашенїи: . incipit: <Срѣ . ѿ пѡ, прѣз во сѡго лѣта . елици ко исповѣ пришеши . да ѡдѡ съчиво³⁸ съ маслѡ дрѣны³⁹ . ѿ зелїа такоже . мѡса же ѿ сыра ѿ рѣво҃у да не вѣжшаж...>
- Fol. 31^v, з҃е [65]; глава в҃г [15] – ѿ мжжелѡствѣ ѿ ѡ чѣци како бѣти ємо҃у попж ѿли не бѣти . incipit: <ѡ мжжелѡствѣ . Мжжелѡжѡствѡ трї чѡции вѣце бѣваѡ...>
- Fol. 33^r, з҃н [68]; глава с҃г [16] – ѡ цркви ѿ ѡ сѣѣ причѡщенїи: . incipit: <ѡ цркви ѿ ѡ сѣѣ причѡщенїи . Ікоже прѣже рѣса ѡ грѣсѣ каковѣ ливо . да ѡло҃ченъ во҃дѣ...>
- Fol. 34^r, с҃ [70]; глава з҃г [17] – ѡ вл҃жници чї нарицѡса вл҃жнї . ѿ ѡ прѣданїи грѣхѡ зпавѣди: . incipit: <ѡваѣже испїтѡвати мо҃жа ѿ женѣ . ѿ мнїхѡ ѿ мнїшицж . ѿ ѿно҃о каковѡлюво во҃дѣ . о҃ѣво вѣсть ли чїсло съ колїцѣми ѡбрѡзж сѣ во҃дѣ...>
- Fol. 34^v, с҃а [71]; глава и҃г [18] – ѡ постѣ великї ѿ малѣ . ѿ ѡ расо҃уженїи ѡца д҃хѡвна҃го: . incipit: <ѡ постѣ великї ѿ малѣ . Повѣлѣваѣ члѡвекѡ мїрскї . прѣ вѣ по рѡдѡствѡ хрѡвѡ . ѿ въ по сѣ ꙗ҃пѡ . не ѡсти ни сыра ни ѡецъ а ѿнѣхѡ не ѡсти ни сыра ни такоде ѿ сѣ ꙗ҃ бѡ по . ѡ въ великї по прѡстїи члци . въ сж . ѿ не рѣвж ѡмы . а ѿнї сж ѿ не мѡслѡ ѿ вино...>
- Fol. 39^r, п [80]; глава с҃г [19] – ѡ о҃ѣвїство вѡнѣ: . incipit: <ѡ о҃ѣвїственѣ грѣсѣ . ѿ зпавѣѣ . Іже волеѡ своѣж о҃ѣвїство сѣтворї . ѿ прїде къ сѣкї цркви . испѡвдати хо҃цѣ покаѡти ѿ неже сѣтвори...>

³⁵ Číslo pravidla sa na marginálii v texte neuvádza.

³⁶ Číslo pravidla sa na marginálii v texte neuvádza.

³⁷ „на харѡтїи“ gr. τα χαρτία; χαρτιον το = χαρτάριον, „malý kus pergamenu alebo papiera so zoznamom hriechov, previnení, ktoré kajúcnik prinesie pred spovedou svojmu duchovnému otcovi“.

³⁸ Cirkevnoslovanský výraz сочиво, gr. φακόσ označuje výťažok zo semien pšenice, bôbu, šošovicu, ktorý sa zmieša s makom, mandľami alebo orechmi. Používa sa na prípravu špeciálneho pôstneho jedla vyrobeného tiež z obvarených zrn pšenice, bôbu alebo šošovice, niekedy ryže, do ktorého sa pridáva med; často sa používa aj označenie κστία, κολίβο, gr. κολύβα.

³⁹ Csl. мѡсло дрѣвное, „olivový olej“.

- Fol. 44^r, ч̄ [90]; глава к̄ [20] – ѿ женѣ мавлістрѣ⁴⁰: incipit: ⟨жена влждѣцїа
ѿспїе вїліе · ѿ нарѣти ѿрѣчѣа ѿли рѣвїши оудавїи...⟩
- Fol. 44^v, ч̄а [91]; глава к̄а [21] – [ѿ] татѣ црквины: incipit: ⟨ѿще кто крадѣ
цркѣвъ ѿмоу его...⟩
- Fol. 44^v, ч̄а [91]; глава к̄в [22] – ѿ вѣсхїцажїцїи женї насїліе: incipit:
⟨Вѣсхїцажїци женї насїліе · да ѿлоуцѣа са лѣ г̄...⟩
- Fol. 44^v, ч̄а [91]; глава к̄г̄ [23] – ѿ црква сїзанїж · ѿли поновленїж: incipit:
⟨с̄тых̄ ап̄лъ ѿ цркви · что ѿ правѣнейшеѣ ѿвновлатї ѿ вѣзстѣллатї
ѿвѣтшанїа (sic!) ѿ п̄ашїа цркви ѿли з̄ати нѣвы дроуга...⟩
- Fol. 46^r, ч̄д̄ [94]; глава к̄д̄ [24] – ѿ вѣроужїцїи вѣ гы ѿ звѣра ѿ кови: и вѣража
ѿ днї · ѿ часы добрїи ѿ злыи · incipit: ⟨Правїло ѿ вѣроужїцїи вѣ гады
ѿ вѣ звѣра · ѿ час овы ѿмацїи ѿ днїи ѿвѣт добро ѿвы злыи · Ож
оубо нѣци вѣ хр̄тіанѣ · ѿ еретическа дѣла дръжаще...⟩
- Fol. 46^v, ч̄е [95]; глава е̄к̄ [25] – ѿ малакїи мжжелоствѣ: incipit: ⟨ѿ малакїи
· Малакїа дѣи · сеа влждѣи · запрѣщенїе да прїймѣ лѣ г̄ · Малакїа
дѣк̄ разлїчїе ѿма...⟩
- Fol. 48^r, ч̄и [98]; глава к̄с̄ [26] – ѿ трїврѣчнїи: incipit: ⟨Трїврѣчнѣмоу законѣ
нѣ дано ѿ ба · вѣ трѣтїи вѣрѣ вѣх̄ѣти...⟩
- Fol. 48^r, ч̄и [98]; глава к̄з̄ [27] – ѿ детѣ грѣбнїи: incipit: ⟨Раскопавѣи грѣбнї
мр̄твїцїе тѣ свѣлача ѿсь ѿдежа мр̄твїцїескїа...⟩
- Fol. 48^v, ч̄ѣ [99]; глава к̄и [28] – ѿ ѿмїражїцїи межи себѣ ѿ ѿмїражїцїи: incipit:
⟨ѿще нѣцїи ѿще вражжѣ ѿма съ совож мѣжж себѣ...⟩
- Fol. 48^v, ч̄ѣ [99]; глава к̄ѣ [29] – ѿ оубошїи: incipit: ⟨оубошїи оубодоваѣ
твѣрїти памѣ ѿ жр̄твїи...⟩
- Fol. 49^r, р̄ [100]; глава л̄ [30] – ѿ мр̄цинѣ ѿ ѿ давлѣнїи ѿ крѣве: incipit:
⟨Повелѣваѣ оубо ѿ ѿ оубодавлѣнїи · ѿ ѿ мор̄чїнѣ · ѿко не
оубжшати...⟩
- Fol. 50^r, р̄в [100]; глава л̄а [31] – ѿ вѣпаде вѣ клѣдѣзѣ что сквѣно · ѿли вѣ
вїно · ѿли ѿще рѣтса вѣ пшеници г̄а · ѿли ѿще что ѿвїейнѣ ѿсквѣрнїи
· ѿли ѿще кто лсѣ ѿли любовь твѣрїи съ поганїи: incipit: ⟨ѿще
вѣ клѣдѣзѣ ѿмоу вода не ѿстече вѣнѣ вѣпадаѣ г̄а нѣкѣи · ѿли скѣ
ѿ оубавїса...⟩
- Fol. 52^v, р̄з̄ [107]; глава л̄в [32] – ѿ женѣцїи на ѿновѣрнїи: incipit:
⟨ѿ женѣцїи на ѿновѣрнїи дѣцїерѣ ѿли снѣ...⟩
- Fol. 52^v, р̄з̄ [107]; глава л̄г̄ [33] – ѿ житѣва⁴¹ ѿли ѿнѣ кто
ѿ тѣкѣ · ѿ дїавѣле се дѣло оубмѣ...⟩
- Fol. 52^v, р̄з̄ [107]; глава л̄д̄ [34] – ѿ вѣрѣцїи: incipit: ⟨ѿще кто поїмѣ двѣцѣ ·
ѿвѣржїса съ нежѣ ѿ потѣ прѣлѣстїи ѿ...⟩
- Fol. 53^r, р̄и [108]; глава л̄е [35] – ѿ тѣрей: incipit: ⟨тѣрей ѿще вѣкжїи ѿ лѣжа
скѣнѣо...⟩

⁴⁰ Csl. мавлістра, gr. μαλοιστρα; slov. zvodkyňa, kupliarka.

⁴¹ Žitovab je staroslovanské meno pre čarodějníka, ktorý čarami vie privábiť život v bohatstve. Cf. CS, 39.

- Fol. 55^r, рѣи [112]; глава лѣ [36] – ѡ приѣшїи, заповѣди не тѣворѣшии · incipit:
 ⟨Ище кто прїимѣ даръ ѣ сътвори поклѣны · елико либо аще рече ѣмоу
 ѡць ѣ дѣховный...⟩
- Fol. 55^v, рѣи [113]; глава лѣ [37] – ѡ оуклонаѣщїи ѡ млтвѣ · incipit: ⟨Иже
 ѡ млтвѣ и пѣнїи и оустранѣжса сами своѣм волеж...⟩
- Fol. 55^v, рѣи [113]; глава лѣ [38] – ѡ іереи безъ аѣтимиса слѣжжѣшии ·
 и ѡмиражци ѡтрьчице не кръщенїи · и ѡ приношенїи въ цркви · incipit:
 ⟨Причѣники ерей · аще въниде слѣжити безъ аѣтимиса литѣгїа...⟩
- Fol. 56^r, рѣи [114]; глава лѣ [39] – а жена аще роди въ по велии · incipit: ⟨жена
 аще роди въ великїи по · да постїса днїи · м · и да причастїса...⟩
- Fol. 56^r, рѣи [114]; глава м [40] – ѡ оубиваѣщїи себе своѣж волеж · и оумръшии
 тако · incipit: ⟨Волеж своѣж врѣса · и оубїе себе · сего ни да пож ни
 да тѣворѣмоу пѣмати никогаже...⟩
- Fol. 56^v, рѣи [115]; глава м [41] – ѡ носѣщїи кожж нечѣтаго скота · incipit:
 ⟨Ище кто носїи кожоу кѣскжю на себе...⟩
- Fol. 56^v, рѣи [115]; глава м [42] – ѡ оубїїсвѣ и въразѣ · incipit: ⟨Ище кто на
 брань изѣидѣ воїни...⟩
- Fol. 57^r, рѣи [116]; глава м [43] – аще кто кръстїса ѡ поганїи · incipit: ⟨сѣго
 и вселенскаго съво втораго · ище кто ѡ поганїи іазы прїидѣ крїтити въ
 правѣславноуж вѣрж...⟩
- Fol. 57^v, рѣи [117]; глава м [44] – ѡ прѣхѣженїи іереа · incipit: ⟨Іереи аще
 прїидѣ ѡ своѣго знаїства въ инж желѣ · или прїидѣ въ и гра или
 ве...⟩
- Fol. 58^r, рѣи [118]; глава м [45] – ѡ пѣтїи неѣ рѣзрѣнїи · incipit: ⟨Повѣлѣваѣ
 вѣсакѣмоу хрїтианиноу по сѣки пацѣ · тж вѣса семерицж ѡ не ·
 и пакы до не ѣомины · мрїїи члѣци да ѣдѣм мѣса...⟩
- Fol. 61^v, рѣи [125]; глава м [46] – ѡ зажащїи · и хотѣщїи причастити ·
 · incipit: ⟨Ище ключїса кѣмоу заклати что и хѣще причестити сѣи
 тайни...⟩
- Fol. 61^v, рѣи [125]; глава м [47] – ѡ ерей · incipit: ⟨пакы ѡ іереѣ · іер[ε]и да
 никогаже не слоужїи съ ѡцтѣ · нж вино и водож...⟩
- Fol. 64^r, рѣи [130]; глава м [48] – «*názov 48. pravidla v obsahu chýba*» incipit:
 ⟨И жена аще лежи съ дѣвѣма братѣ · или мж съ дѣвѣма сестрама...⟩⁴²
- Fol. 64^v, рѣи [131]; глава м [49] – ѡ жена · incipit: ⟨жена ѣа роди да не
 сътвори м днїи · и потѣ да не причастїса · ащели съмрѣтъ найдѣ на
 на вѣскоу · и до ѡсмаго днѣ ѣи · или въ прѣвїи днѣ роженїа...⟩
- Fol. 65^v, рѣи [133]; глава н [50] – и ерей аще какѣ крїтитъ третицеж · incipit:
 ⟨Ище ерей крїти коголибѣ третицеж · да ѡлоучи ѡ іереїства · ѣ бо
 крїтити · г...⟩

⁴² *Názov 48. pravidla sa obsahu nenachádza; pravidlo uvádzame iba s incipitom textu bez záhlavia.*

- Fol. 65^v, рл̄г [133]; глава н̄а [51] – аще о҃чмр̄тъ ѡтроч̄а не стрижено ѡ вл̄а
ѣго пр̄въѣ: ѡ стары̄ кръцаж̄цыѣса . ꙗ̄ ѡ ѣреѡ: . incipit: <Ѣще ѡроч̄а
кръшеноѣ а не ѡстриженоѣ ѡ вл̄а ѣго пр̄въѣ . ꙗ̄ такъ о҃чмр̄е...>
- Fol. 69^v, рл̄а [141]; глава н̄в [52] – аще кто х̄олӣ ѣреѣ или кльн̄е̄ или кльвешетъ
. incipit: <Ѣще кто ѡ просты̄ лю̄ и влад̄осл̄овӣ . на ѣреѣ . или
сквер̄носл̄овӣ ѣго . или хо҃лӣ вины̄ ра̄...>
- Fol. 70^r, рл̄в [142]; глава н̄г [53] – ѡ ѣреѡ ꙗ̄ дїакон̄ѣ . incipit: <Дїакон̄ы ѣреѣ
да повино҃ж̄са . ꙗко м̄нша̄а часть ѡ ны̄ . да посло҃ша҃ ѣреѣ .
ꙗ̄ да сло҃жа̄ ꙗ̄...>
- Fol. 71^r, рл̄д [144]; глава н̄д [54] – ѡ гн̄жаж̄цыѣса в̄рака . ꙗ̄ жен̄ацыѣса .
ꙗ̄ м̄а ꙗ̄д̄ацыѣса . incipit: <Ѣже в̄рака гн̄жаж̄са . ꙗ̄ жен̄ацыѣса . ꙗ̄ли жен̄ж
. сп̄д̄ца̄а съ м̄жж̄е̄ ѣд̄...>
- Fol. 71^v, рл̄е [145]; глава н̄е [55] – иже раба н̄чїѣго о҃ччї̄ не повїноватиса гл̄ъ
или красти ꙗ̄ли съ рабы̄н̄а н̄чїа̄ лежати комоӯ ѡ тай̄ . incipit: <Ѣже
аще раба н̄чїѣго о҃ччї̄ лестїж̄ . ꙗ̄ не посло҃шати своѣго в̄лака...>
- Fol. 72^v, рл̄з [147]; глава н̄с [56] – ѡ ѡв̄ѣж̄цы̄ ѡ цр̄кви ѣже на с̄е моли҃тиса:
. incipit: <Ѣже аще ѡ м̄нскы̄ чл̄кь ѡв̄ѣга̄ѣ ѡ цр̄кви...>
- Fol. 72^v, рл̄з [147]; глава н̄з [57] – ѡ прїїмаж̄цы̄ не в̄ъ (...)⁴³ . incipit: <Ѣже
аще ѣре̄ ꙗ̄ли ꙗ̄кто ѡ прїїма̄ѣ п̄д̄носїѣ нев̄закон̄еѣ...>

Súpis pravidiel s číslami 58. – 87., ktoré vypadli z úvodného obsahu rukopisnej knihy, pridávame do opisu v súlade s ich umiestnením v rukopise nasledovným spôsobom: Najskôr uvádzame foliáciu, potom číslo strany a číslo kapitoly (pravidla), za ktorým nasleduje incipit.

- Fol. 72^v, рл̄з [147]; глава н̄и [58] – incipit: <иже кто гно҃ша̄ѣса жены̄ своѣж̄
ꙗ̄ дѣв̄сто҃ч̄е̄ мер̄ско тв̄ора̄ посаганїѣ...>
- Fol. 73^r, рл̄и [148]; н̄ѡ [59] – incipit: <Ѣже аще о҃чнїчижа̄ѣ любовїи...>
- Fol. 73^r, рл̄и [148]; ж̄ [60] – incipit: <аще кто женоӯ дх̄о̄внаго̄ врата своѣго
ѡсквер̄ны̄...>
- Fol. 73^v, рл̄ѡ [149]; ж̄а [61] – incipit: <Ѣже гн̄жаж̄са в̄венїа тр̄п̄ѣнаго...>
- Fol. 74^r, рл̄ [150]; ж̄в [62] – incipit: <Ѣще жена ꙗ̄ли м̄ж̄ х̄от̄а̄ ꙗ̄грати ꙗ̄ п̄д̄сати
. ꙗ̄гранїа в̄с̄ѡска̄а и л̄санїа...>
- Fol. 74^r, рл̄ [150]; ж̄г [63] – incipit: <Ѣще жена ѡ своѣго моу҃жа ѡв̄ѣга̄ѣ не
навид̄ацы̄ моу҃жескаго̄ съв̄ько҃упленїа...>
- Fol. 75^r, рл̄в [152]; ж̄д [64] – incipit: <аще кто родӣ чада̄ ꙗ̄ не хранӣ ни
пита̄ѣ ꙗ̄...>
- Fol. 75^v, рл̄г [153]; ж̄е [65] – incipit: <ꙗ̄ аще по лїѡви п̄л̄тест̄ѣӣ . своа̄ чада̄
сквер̄нословӣа влад̄ословӣа о҃чча̄...>

⁴³ Názov 57. pravidla v zozname je neúplný.

- Fol. 77^r, ρ̄ης [156]; ξ̄ς [66] – incipit: ⟨Ψ̄цели жена ѡрыжѣ влѣсы своѣ...⟩
- Fol. 79^r, ρ̄ξ [160]; ξ̄ξ [67] – incipit: ⟨Ψ̄же ѡще кто въсхоцѣ постити въ сѣботѣ
ѡ въ нѣла...⟩
- Fol. 82^r, ρ̄ξς [166]; ξ̄и [68] – incipit: ⟨Повѣдаѣ же зѣлаж ѡ лоукаваѣ вѣрж ·
и бѣкѣвасное дръжащѣи · ѡ слоужащѣи мрътвѣ...⟩
- Fol. 83^v, ρ̄ξς [169]; ξ̄ѣ [69] – incipit: ⟨Мнѣси да нехѣдѣ на трапѣзж мѣрскѣ
чловѣ...⟩
- Fol. 84^r, ρ̄ѣ [170]; ѣ [70] – incipit: ⟨Ѡ правѣ съвора аѣтиѡхѣисаго · Въскаго
ѡже ко ѣреѣ тѣиѣи творещего · ѡ брата ѣго сѣвѣ нарицаѣща ѡи ѡдѣщи
съ нѣ...⟩⁴⁴
- Fol. 84^v, ρ̄ѣа [171]; ѣѣ [72] – incipit: ⟨Въскаго ѡдѣщаго съ ѣретѣкѣ ѡи
пѣжаго · ѡи дроужѣи дѣжаго ѡ любѣѣи ѡ ѣдѣнѣ...⟩
- Fol. 85^r, ρ̄ѣв [172]; ѣѣ [73] – incipit: ⟨ѡще кто Ѡ хрѣтѣан любѣдѣанѣ сътвори
· ѡ съвадѣи съ поганѣо женѣо...⟩
- Fol. 86^v, ρ̄ѣѣ [175]; ѣѣ [74] – incipit: ⟨Блѣжница ѡще ѡвратѣса Ѡ пѣти своѣ
зѣла...⟩
- Fol. 87^r, ρ̄ѣς [176]; ѣѣ [75] – incipit: ⟨Ѡпкѣ ѡи по ѡи дѣакѣнѣ · ѡще ѡимаѣ
ѣмоѣ свѣщѣнствѣ...⟩
- Fol. 90^v, ρ̄п̄г [183]; ѣς [76] – incipit: ⟨Повѣваѣ ѣторѣвранѣи не стати прѣ
ѡлтарѣ сѣѣи · ѣѣа прѣидѣ блвѣити къ цркви...⟩
- Fol. 90^v, ρ̄п̄г [183]; ѣξ [77] – incipit: ⟨ѡще кто възѣжеѣ дѣвѣрѣ · нечѣи · ѡи
гоѣно ѡи дѣ...⟩
- Fol. 91^r, ρ̄п̄д [184]; ѣи [78] – incipit: ⟨ѡгоѣмень некое манаѣтырѣа ѡще прѣидѣ на
сѣмрѣтѣ ѣ ѣмрѣтѣи · ѡ не ѡстаѣи дроужаго ѡгоѣмена въ тѣ манаѣтыри
по сѣртѣ своѣи...⟩
- Fol. 92^r, ρ̄п̄ς [186]; ѣѣ [79] – incipit: ⟨Ѡпкѣ ѡи гоѣмѣ влѣ ѡмѣ на въсѣ иманѣ
црковѣи...⟩
- Fol. 92^v, ρ̄п̄ξ [187]; п̄ [80] – incipit: ⟨Повѣкѣно бѣ на сѣѣи велицѣ въсѣлѣнствѣ
сѣвѣрѣ четѣртѣѣ ѡже въ хѣкидѣнѣ...⟩
- Fol. 93^r, ρ̄п̄и [188]; п̄ѣ [81] – incipit: ⟨ѡще кто хрѣстѣианѣиѣ сѣи · ѡ въ ѣрѣмѣ
гѣненѣи ѡстѣпѣи Ѡ правѣсѣлѣнѣиѣ вѣрѣи стрѣха рѣ...⟩
- Fol. 93^v, ρ̄п̄ѣ [189]; п̄ѣ [82] – incipit: ⟨ѡще мнѣ ѡвратѣтѣса Ѡ ѡночѣскаго
житѣа въ немѣ же ѡвѣщѣасѣ ѣ бѣѣ...⟩
- Fol. 93^v, ρ̄п̄ѣ [189]; п̄ѣ [83] – incipit: ⟨ѡже ѣторѣѣ посѣганѣи сътвори...⟩
- Fol. 94^r, ρ̄п̄ (sic!) [180];⁴⁵ п̄ѣ [84] – incipit: ⟨ѡже съ женѣми блѣда ѡ въ
непотрѣбноѣ ѣство но въ ѡфѣдрѣнѣ...⟩⁴⁶
- Fol. 95^v, ρ̄п̄г (sic!) [183]; п̄ѣ [85] – incipit: ⟨ѡще съ дѣвицѣа ѡ не прѣимѣ ѡ
женѣѣ...⟩

⁴⁴ 71. pravidlo sa v rukopise nenachádza.

⁴⁵ Na fol. 94^r sa cyrilská pagína opäť začína číslom ρ̄п̄ [180]. Chyba vznikla pravdepodobne nedôslednosťou pisára. Od tejto strany ρ̄п̄ [180] pokračuje priebežná paginácia až po fol. 134^r číslom strany ξ̄ξ [260]. Od fol. 134^v až do konca rukopisu sa cyrilská paginácia už nezapisuje.

⁴⁶ Gr. ὀφειδρῶν, označuje ‚toaletu, stoku‘, tu sa používa vo význame ‚análny otvor, konečník, rektum, zadok‘.

- Fol. 96^v, рпѣ (sic!) [185]; п̄с [86] – incipit: ⟨Ѣще съ матеріа̄ врата своѣго дх̄о̄в̄наго...⟩
Fol. 97^r, рп̄с (sic!) [186]; п̄з [87] – incipit: ⟨Ѣще два врата дх̄в̄наа̄ ѡкр̄амл̄итася ѡ ѡ вѣтася...⟩

Súpis pravidiel na fol. 3^r pokračuje 88. kapitolou.

- Fol. 97^r, рп̄з (sic!) [187]; п̄и [88] – п̄ам̄л̄то̄зл̄об̄н̄ӣ · кле̄в̄ен̄ӣ л̄ъжесвѣд̄ит̄е̄ · рж̄г̄ат̄е̄, пр̄ѣп̄осл̄оӯшн̄ӣ · кл̄ат̄в̄р̄ѣст̄ж̄н̄ӣ · ѡ пр̄оче̄е̄ т̄ак̄ов̄ы̄ т̄ак̄ов̄о̄е̄ т̄вор̄л̄ц̄ӣ: · incipit: ⟨П̄ам̄л̄о̄зл̄об̄н̄ӣ да пок̄а̄с̄а · л̄ѣ̄ а̄ · пок̄л̄о̄ б̄ӣ...⟩
Fol. 98^v, рп̄и (sic!) [188]; п̄ѡ [89] – а̄ще кт̄о пр̄ич̄аст̄ӣс̄а по̄ ѡд̄ен̄ӣ: · incipit: ⟨Ѣще кто ѡсть что люб̄о̄ ѡ пот̄о̄ прич̄аст̄ӣс̄а да пок̄а̄с̄а · л̄ѣ̄ а̄...⟩
Fol. 99^r, рч̄ (sic!) [190]; ч̄ [200] – ѡ зап̄р̄ѣчен̄ы̄ в̄рац̄ѣ · ѡ ѡ раз̄л̄ич̄н̄ы̄ степе̄н̄е̄ р̄од̄а̄ ѡже по̄ п̄л̄ти · ѡже по̄ дх̄ж̄ · ѡ ѡ в̄рач̄н̄ы̄ р̄ож̄ак̄о̄: · incipit: ⟨Ѣ с̄а пакы ѡнӣ зап̄ов̄ѣ ѡ закон̄н̄ы̄ кнӣ ѡ с̄ьр̄о̄ств̄ѣ ѡ ѡ зап̄р̄ѣчен̄ы̄ ѡв̄раз̄ѣ ѡ ѡ раз̄л̄ич̄н̄ы̄ ст̄ен̄ѣ р̄од̄а · | ѡже п̄о̄б̄а̄е̄ в̄люстӣ ѡ ст̄го̄ кр̄щен̄іа̄ · | ѡ ѡ ѡже ѡ по̄ п̄л̄ти кр̄ве̄ · | в̄ькоӯп̄ѣ же ѡ ѡ в̄рач̄н̄ы̄ р̄о̄дак̄о̄в̄ѣ (sic!) · с̄ьр̄о̄ство ѡм̄а̄ ѡ · ѡ гл̄т̄с̄а в̄ чл̄ц̄ѣ · раз̄д̄ѣл̄ѣ̄ же с̄а в̄ чин̄ы̄ тр̄ӣ на в̄ы̄ш̄нее̄ ѡ на пр̄ѣнее̄...⟩
Fol. 105^v, с̄г̄ (sic!) [203]; с̄а [201] – ѡко̄ не под̄оба̄е̄ в̄ в̄елик̄ы̄ по̄ п̄ам̄ати т̄вор̄ити ник̄ак̄ов̄ы̄: · incipit: ⟨Не п̄о̄б̄а̄е̄ в̄ с̄т̄ѣ̄ӣ в̄ѣл̄иц̄ѣ̄ӣ чет̄ӣрид̄ес̄л̄ници · с̄ц̄ен̄іа̄ моӯч̄ес̄ка̄ · ѡлӣ кр̄щен̄іа̄ т̄вор̄ит̄ӣ...⟩
Fol. 106^v, с̄ѣ (sic!) [205]; с̄ѡ [202] – ѡ тр̄о̄ев̄рач̄н̄ы̄ · ѡ а̄ще ѡре̄ѣ в̄л̄в̄ит̄ь ѡ: · incipit: ⟨Пов̄ѣл̄еша с̄т̄ы̄ с̄ьв̄ор̄и с̄т̄ы̄ ѡпл̄ь · ѡ с̄т̄ы̄ пр̄п̄в̄н̄ы̄ ѡц̄ѣ · тр̄ет̄іемоӯ в̄ракоӯ нев̄б̄ити...⟩
Fol. 108^v, с̄ѡ (sic!) [209]; с̄г̄ [203] – ѡ к̄ал̄ц̄ӣс̄а р̄а̄з̄в̄о̄ниц̄ѣ ѡ т̄ат̄ѣ ѡр̄етиц̄ѣ: · incipit: ⟨Пов̄ел̄ва̄е̄ а̄ще кт̄о р̄а̄з̄во̄н̄ӣ б̄ж̄д̄е̄ в̄ы̄ · ѡлӣ т̄а̄ · ѡлӣ ѡр̄етӣ пр̄іид̄е̄ на пок̄а̄н̄іе̄...⟩
Fol. 108^v, с̄ѡ (sic!) [209]; с̄д̄ [204] – ѡ ѡ нед̄ост̄о̄ѡ̄ в̄ез̄ н̄ж̄да ит̄и ст̄л̄з̄ат̄ис̄а ѡ в̄р̄ѣ: ѡ ѡ ѡр̄ѣ ѡ ѡ ѡп̄п̄ѣ · ѡ ѡ с̄ж̄д̄ѣ ѡп̄п̄коӯпов̄ѣ: · incipit: ⟨Ѣще кто м̄н̄ӣ б̄ѣ н̄ж̄жд̄ж̄ ѡд̄е̄ к̄амо̄ л̄иб̄о̄ нӣ ѡ ког̄о̄ посл̄а̄...⟩
Fol. 110^v, с̄г̄и (sic!) [213]; с̄ѣ [205] – ѡ свѣ̄т̄ѣств̄ѣ: · incipit: ⟨С̄н̄ѡ ѡц̄оӯ свѣ̄т̄ѣ̄ не п̄о̄б̄а̄е̄ б̄ити ѡ к̄ак̄ов̄ѣ̄ӣ л̄иб̄о̄ в̄ещи...⟩
Fol. 111^r, с̄д̄и (sic!) [214]; с̄з̄ [207] – ѡ зап̄р̄ѣчен̄іӣ ѡп̄п̄ѣ · ѡ а̄ще ѡз̄в̄р̄г̄ж̄ ѡго̄ ѡ ѡп̄п̄іа̄ · ѡ ѡ с̄в̄ѣ̄т̄ѣств̄ѣ̄ ѡр̄еш̄ѣ · incipit: ⟨В̄ьс̄ѣ̄ оӯбо̄ ѡп̄коӯ не ѡм̄а̄ в̄ластӣ зап̄р̄ѣтити никог̄о̄ ѡ ст̄го̄ пр̄іч̄л̄чен̄іа̄...⟩
Fol. 112^r, с̄с̄и (sic!) [216]; с̄з̄ [206] – ѡ жен̄а̄ ѡт̄рав̄ѣ̄ д̄ѣж̄ц̄ӣ · incipit: ⟨Ѣще жена к̄ако̄ва л̄иб̄о̄ ѡв̄вад̄ӣс̄а ѡ н̄ѣк̄ы̄ · ѡко̄ своѣго̄ м̄ж̄жа ѡт̄рав̄о̄а̄ по̄гоӯвила ѡ...⟩
Fol. 112^v, с̄з̄и (sic!) [217]; с̄и [208] – ѡко̄ не дост̄о̄ѡ̄ ѡс̄ж̄д̄ити никог̄о̄ в̄ез̄ ѡсп̄ы̄тан̄іа̄: · incipit: ⟨Не п̄о̄б̄а̄е̄ нӣ д̄о̄ѡ̄ чл̄к̄а̄ ѡс̄ж̄д̄ӣ к̄ако̄ва л̄иб̄о̄ · а̄ще не с̄ѣло̄ ѡ в̄ѣмӣ ст̄ан̄ж̄ на̄ м̄нозӣ свѣ̄т̄ѣ̄лӣ...⟩
Fol. 113^r, с̄ӣи (sic!) [218]; с̄ѡ [209] – а̄ще кт̄о ѡв̄рач̄ӣ х̄рист̄ӣан̄ин̄а̄ л̄ѣст̄іж̄ ѡ в̄ѣр̄ы̄: · incipit: ⟨Ѣще кто ра̄ва ѡлӣ сво̄б̄о̄на̄ ѡв̄рач̄ӣс̄а нев̄о̄н̄ы̄ нас̄ил̄іе̄...⟩

- Fol. 113^r, сѣи (sic!) [218]; ꙗ̄ [100] – аще кто члѣкѡ оуѣкрадетъ: · incipit: ⟨аще кто оуѣкраде члѣка нѣчїи́его...⟩
- Fol. 113^r, сѣи (sic!) [218]; ꙗ̄ [101] – ѡ клѡвѣ тѣкї ереїстѣи: · incipit: ⟨іереї вѣсѣкыи да не клѣнеса никакѡвоѡ клѡвоѡ...⟩
- Fol. 113^r, сѣи (sic!) [218]; ꙗ̄ [102] – аще кто ѡвръѡце своѡ женѡ · блѡдѡца съ ѡнѣ: · incipit: ⟨аще кто ѡвръѡце своѡ женѡ прѣлюбї дѣѡца...⟩
- Fol. 113^v, сѣи (sic!) [219]; ꙗ̄ [103] – ѡ прївѣкѡ црѣвномѡ: · incipit: ⟨а[рх]ііереї вѣсѣ сънедаѡ и сѡ црѣвныи прївѣтѡ...⟩
- Fol. 113^v, сѣи (sic!) [219]; ꙗ̄ [104] – аще кто что оуѣкрадетъ и скоро ѡвръѡца: · incipit: ⟨аще кто что оуѣкрадетъ...⟩
- Fol. 113^v, сѣи (sic!) [219]; ꙗ̄ [105] – аще ѡмѡ когѡ грѡбѡ рѡскопѡша и крадѡца: · incipit: ⟨аще когѡлибѡ ѡмѡ грѡбѡ ѡкоповѡца...⟩
- Fol. 114^r, сѣи (sic!) [220]; ꙗ̄ [106] – ѡ нжѡщїи (sic!) женї на ѡскверненїе: · incipit: ⟨аще когѡ либѡ ѡмѡ ноѡдѡца женѡу · ѡскверненїе нечїѡ женѡу...⟩
- Fol. 114^r, сѣи (sic!) [220]; ꙗ̄ [107] – аще попадіѡ прѣлюбї творїи: · incipit: ⟨аще іереї ѡ нѣкоѡгѡ жена прѣлюбї сътворїи · тѡ да пострижѣса въ манастири...⟩
- Fol. 114^v, сѣи (sic!) [221]; ꙗ̄ [108] – ѡ нжѡщїи когѡ на ѡскверненїе: · incipit: ⟨не поѡѡе никогѡ пощѡдѣти ѡ съмрѣти ноѡдѡца неволеѡ на ѡскверненїе блѡноѡ...⟩
- Fol. 115^r, сѣи (sic!) [222]; ꙗ̄ [109] – ѡ мѡнїскѡ принеѡшїи что въ манастирь · ѡице (sic!) ѡсѡ[а]ви свої ѡвразѡ · ѡде въ ми[...]⁴⁷ · incipit: ⟨мнї аще что боудѡ принесѡ въ манастирь · и прѣдѡ въ црѣв...⟩

Súpis pravidiel od 110. po 150. pravidlo pridávame do nášho opisu podľa ich aktuálneho umiestnenia v rukopise.

- Fol. 115^v, сѣи (sic!) [223]; ꙗ̄ [110] – incipit: ⟨аще кто съкрыѡ развоїника · и потаи ѡго...⟩
- Fol. 115^v, сѣи (sic!) [223]; ꙗ̄ [111] – incipit: ⟨аще кто блѡтъ съ ѡкотї...⟩
- Fol. 115^v, сѣи (sic!) [223]; ꙗ̄ [112] – incipit: ⟨аще кто рече ѡслово на црѣв...⟩
- Fol. 116^r, сѣи (sic!) [224]; ꙗ̄ [113] – incipit: ⟨аще каковѡ либѡ мнїха въ манастири поставѡ за работї нѣккїѡ слоѡвї · и не творїи ѡко ба рѡ...⟩
- Fol. 116^r, сѣи (sic!) [224]; ꙗ̄ [114] – incipit: ⟨не навїдѡ члѣкїи...⟩
- Fol. 116^v, сѣи (sic!) [225]; ꙗ̄ [115] – incipit: ⟨аще кто ѡсть хлѣвѡ и вино пїе и причѡстїса...⟩
- Fol. 116^v, сѣи (sic!) [225]; ꙗ̄ [116] – incipit: ⟨аще кто запрѣченїе прїїметъ · ѡ ѡца своѡгѡ дхѡвнагѡ · не прїчѡстїса...⟩
- Fol. 117^r, сѣи (sic!) [226]; ꙗ̄ [117] – incipit: ⟨аще кто ѡ мжїи ѡице ѡ же ѡстави ѡца своѡгѡ · дхѡвнагѡ бѣ нѣккїѡ винї...⟩

⁴⁷ Tu sa súpis pravidiel na začiatku rukopisu končí. Z rukopisu vypadlo niekoľko listov.

- Fol. 117^r, сѣс (sic!) [226]; рѣи [118] – incipit: ⟨ѣще ѿреи свѣжѣ раба война · ѣ ѡнь пакы противѡу завѣжѣ ѿреи...⟩
- Fol. 117^v, сѣз (sic!) [227]; рѡи [119] – incipit: ⟨ѣще ѿреи прокльнѣ женоу...⟩
- Fol. 117^v, сѣз (sic!) [227]; рѣ [120] – incipit: ⟨ѣще діакѡ прокльнѣ ѿреа да не послоушаѣса · ѣли подіакѡ · ѣ чытець...⟩
- Fol. 118^r, сѣи (sic!) [228]; рѣа [121] – incipit: ⟨ѣще сѣдѡщи ѿреѡ діаконѡ блви...⟩
- Fol. 118^r, сѣи (sic!) [228]; рѣв [122] – incipit: ⟨ѣще ѿреи зѣвѣ на пѡмѡ стѡмоу нѣкоѡмоу · ѣ не оупражнѣса ѣти...⟩
- Fol. 118^v, сѣѡ (sic!) [229]; рѣг [123] – incipit: ⟨ѣще дѣла прїидѣ оумрѣти · ѣ призоѡвѣ роуелїе ѡго ѿреа · да ѣ крти...⟩
- Fol. 118^v, сѣѡ (sic!) [229]; рѣд [124] – incipit: ⟨ѣ ѡ нерадѣнїа своѡго ѣспакостї дѣтѡ своѡ сирѣѣ ѡще вѣпадѣ вѣ нѣкыи недѣж злїи...⟩
- Fol. 119^v, сѣа (sic!) [231]; рѣе [125] – incipit: ⟨жена ѡтравѣнїца... Вѣщица... Морѣи... Мѡвїастрѣ...⟩
- Fol. 119^v, сѣа (sic!) [231]; рѣс [126] – incipit: ⟨жена ѡще рѣче срамѡноу рѣ ѿрею...⟩
- Fol. 119^v, сѣа (sic!) [231]; рѣз [127] – incipit: ⟨Понѣ оубѡ ѡ начала мѣжа ѣ женоу бѣ съза · ѣко да мирѣ вѣскрѣси сѣвѣ ѣ своѡ съзанїе...⟩
- Fol. 121^r, сѣд (sic!) [234]; рѣи [128] – incipit: ⟨ѡбрѣтохѡ во сказанїе нѣкоѡ сице во вышѣѣ ѣ и рѣсѣхѡ написѣше прѣдѡдѣж · Прѣзѡвїтерѣ нѣкы бѣвѣ нѣкоѡїи весї · ѣмѣѡ женѣ...⟩
- Fol. 122^v, сѣз (sic!) [237]; рѣѡ [129] – incipit: ⟨женѡ прѣжѣ даже не ѡчїстїса ѡ ѣ по ѡбѣнѡѡ бѣваѣмѣ ѣй · просфѡурѣ да не творїи...⟩
- Fol. 122^v, сѣз (sic!) [237]; рѣ [130] – incipit: ⟨жена рѡвїшѡ на конѣ сѣмртнїи прїспѣвїши · мѣтѣ да сѣтворѡ ѣй...⟩
- Fol. 122^v, сѣз (sic!) [237]; рѣа [131] – incipit: ⟨ѣже ѣзѡубївїше чѣѡ своѡ...⟩
- Fol. 122^v, сѣз (sic!) [237]; рѣв [132] – incipit: ⟨Носѡще ѣ ѡбаанїа на шїѡ свої...⟩
- Fol. 123^r, сѣи (sic!) [238]; рѣг [133] – incipit: ⟨ѣже коупѡжѣ чѣѡ ѡ ѡбаѡдїши на сѣхранїе ѣли на сѣблюденїе сѣвѣ...⟩
- Fol. 123^r, сѣи (sic!) [238]; рѣд [134] – incipit: ⟨Напѡдїе дѣти своѡ ѡ тѣ рѣченѣ · ѡще не просѣщѣна сѣ...⟩
- Fol. 123^v, сѣѡ (sic!) [239]; рѣе [135] – incipit: ⟨Вѣзѣлѡдїей сѣа ѣли ѡемїанѣ...⟩
- Fol. 123^v, сѣѡ (sic!) [239]; рѣс [136] – incipit: ⟨Вѣзѣлѡдїей скѡты ѡ ѣскрѣнїи свої · ѣ ити на раѡѡты...⟩
- Fol. 123^v, сѣѡ (sic!) [239]; рѣз [137] – incipit: ⟨ѣще кто чѣѡ вѣзѣмѣ ѡ блнїѡго своѡго на потрѣѡѡ сѣвѣ · ѣ дрѣжѣ ѣ поѡвої...⟩
- Fol. 124^r, сѣм (sic!) [240]; рѣи [138] – incipit: ⟨ѣще вѣ великы по глѡдѡ замѣрѣѡѡ мѡсо ѣѣсть...⟩
- Fol. 124^v, сѣа (sic!) [241]; рѣѡ [139] – incipit: ⟨ѿре ѡще хѡце лѣргїсати · ѣ вѣпадѣ вѣ сѣблѡжнѣ...⟩
- Fol. 129^v, сѣа (sic!) [251]; рѣм [140] – incipit: ⟨ѡ ѣнокѡ ѣ ѡ ѿреѡ · ѣ прѡчѡѡ главѣ · ѣ ѡ смѣреномѣрїи · повѣлїе стѣ т ѣ ѣ ѡцѣ ѡ прїкљѡдѡдїши вѣ ѣреѡ · ѣ ѣнокѡ ѣже по влѡстїѡ сѣщїи · ѣ ѡ рѣлїнѣ прѣгрѣшенїи

- пооученіе дѣши полѣзѣно · трѣбоудѣи пастырѣ [† на кожѣ]⁴⁸ грѣ · ѿложена на ѡчищеніе · ѿ здравію положеніе · Понѣ цѣи вѣзѣ писаніа разліно закъ оуставише · ѿ въ разліны грѣсѣ ѡврѣшиша · наравно прѣидоша · ѿзволіса стѣмоу съвороу нашему · написаше прѣдати...)
- Fol. 144^v, (281)⁴⁹; рма [141] – incipit: (ѿще кто евоу съ ѿ съвладѣи...)
- Fol. 144^v, (281); рма [142] – incipit: (ѿще кто іереи слоужѣ лѣргѣ...)
- Fol. 145^r, (282); рма [143] – incipit: (ѿже аще какѣ либѣ члѣкѣ волежѣ своѣжѣ съврѣжѣ себѣ...)
- Fol. 146^v, (285); рма [144] – incipit: (ѿще кто прѣда гра на пріатіе иномоу црю · ѿли кназоу ѿ сътвориша неправы...)
- Fol. 146^v, (285); рма [145] – incipit: (ѿще кто бра оукраде ѿли на ѿно ѿли насилие...)
- Fol. 147^r, (286); рма [146] – incipit: (ѿще іереи ѿли діакѣ заколе ѿли оубиѣ каковаго либѣ живѣно...)
- Fol. 147^r, (286); рма [147] – incipit: (ѿще кто пріидѣ на іереиство · доврѣ ѿзвѣстно да ѿстажѣ вѣде ѿ ѡцѣ его дѣвныи · аще точѣа єдино женѣ законѣи вѣде мѣ...)
- Fol. 147^v, (287); рма [148] – incipit: (ѿще кто кна сѣи ѿли црѣ хотѣа злѣи казнити...)
- Fol. 148^r, (288); рма [149] – incipit: (Покааніе же є истинѣ · хлѣбѣ ѿ водоу точѣа · ѿ поклѣны...)
- Fol. 149^r, (290); рма [150] – incipit: (ѿ прави стѣго съвора ѿ въ аныкырѣ съшешиша стѣ ѡцѣ : · ѿже аще кто ноудѣ ѿ ѿ поганѣ ѿзы въниде съ нимѣ слоужѣ ѿдоломѣ...)
- Fol. 150^r, (290); рма [151] – incipit: (стѣпенѣи сърѣство · ѿ брацѣ законо · ѿ єже незаконѣ посагажѣи ѿ разліныи сърѣства · є ѿ крѣве ѿ ѿ пѣти · ѿде по бра сътвориѣти · ѿ ѿде не поѣа · ѿ ѿде дои лице коєлибѣ привести на бра · ѿ коє не привести · ѿ которѣ расжае : · † [тріе сѣ дѣлѣ]⁵⁰ прѣ ѿ възбраненѣ брацѣ...)
- Fol. 153^r, (298); рма [152] – incipit: (· іереи какѣ либѣ аще слоужѣ лѣргѣ · ѿ не причастѣа стѣ тайнѣ...)
- Fol. 153^v, (298) – incipit: (ѿ прави ѡцѣ наше ѿѡана постнѣка · съкращено · ѿ рѣлины съгрѣшенѣ : · въ стѣи великѣи по · некѣ да неѣсть рѣвѣжѣ...)
- Fol. 159^v, (310) – incipit: (ѿ црѣно ѿвѣча въкрацѣ ѿзбранѣ стѣми ѡци : · ѿще что ѿ стѣи паде на землѣ · стѣа гоубѣ · ѿли лѣжица · ѿли копѣице...)
- Fol. 162^r, (315) – incipit: (Пооученіе къ попѣ тѣи вѣи вѣкѣ : · Слѣшите єреѣскѣ · ѿ прѣвныи съворѣ ко вѣ слово · понеже вѣи нарекоствѣа земнѣи агѣи ·

⁴⁸ Text v hranatej zátvorke sa nachádza na dolnej marginálii; vypadol pisárovi pri zapisovaní.

⁴⁹ Od fol. 134^v (261. strany) sa už jednotlivé strany rukopisy nepaginujú. V našom opise uvádzame priebežnú pagináciu s prihliadnutím na ruptúru na fol. 94^r, sa opäť namiesto čísla 190 uvádza cyrilská číslica рѣ [180].

⁵⁰ Na dolnej marginálii autor rukopisu text uvádzaný v hranatých zátvorkách opravil nasledovne: † тріе сѣтъ прѣдѣлы.

vidiel patrí do okruhu písomností ako je *Terebliansky prológ*⁵² zo 16. storočia, ktorý vznikol na území spadajúcom do jurisdikcie biskupov Mu-kačevskej eparchie v podkarpatskom priestore a na Slovensku. Známa je však len jeho prvá časť, ktorá sa začína mesiacom september podľa kalendárového cyklu cirkvi byzantského obradu a končí sa mesiacom február. Okrem ostatných textov životov a rozličných ponaučení obsahuje cyrilikou napísaný menší, *synaxárový Život svätého Konštantína-Filozofa*, tiež časť z obsiahleho *Života Konštantína*, ďalej *Život svätého Demetera Solúnskeho* i *Život svätého Václava*.⁵³

O používaní rukopisnej knihy pravidiel v rámci miestnej cirkevnej tradície svedčia aj zápisy na margináliách rukopisu, ktoré dopĺňajú alebo poukazujú na už existujúce pravidlá; spravidla ide o zaznamenané skutočnosti vyplývajúce z praxe miestnej cirkvi. Patrí sem napríklad marginálny zápis na fol. 3^v v znení гл҃а: рѣ, повелѣваѣ црковнѣ сазг҃а воздѣти полѣ имѣнїа, ѿ золотворцѣ, v ktorom sa odkazuje na 102. pravidlo o zadržaní polovice majetku ľuďom, ktorí robia zle. Na fol. 4^v-5^r sa nachádza pravidlo o tom, že kňaz môže byť mužom iba jednej ženy: сѣпеникѣ выти едиобрачнѣ, едиинѣ токмо женѣ мж҃, да въздѣ ѱерѣ, законоправѣно; na hornej marginálii fol. 5^v-6^r je zápis o tom, že kňazovi nikto okrem cirkvi a biskupa, ani knieža, pán, ba ani usadlosť⁵⁴ obývaná veriacimi, nemôže nariadiť nič z duchovných či telesných vecí, ba nesmie sa s ním ani súdiť, okrem svetských záležitostí: никто же да не владетъ ѱерей, ни князь ни панъ ни село: токмо архїепископъ и епископъ: то ѣ црковѣ великаа «и несчѣти ѱерей и не правотити во грѣсѣ дшевнѣх и телеснѣх: кромѣ зѣнѣх вещей

⁵² Prológ je zbierka životov svätých. Svojím obsahom sa ponáša na synaxár používaný v byzantskej liturgickej tradícii. Jednotlivé životy svätých sú v prológoch podobne ako aj v synaxároch usporiadané podľa liturgického kalendárového cyklu byzantskej cirkvi. Špecifikom tzv. prologových životov je ich úspornosť a naračná (dejová) strohosť. Prológy sú teda zborníky liturgických hagiografií (životov svätých). Na bohoslužbe utierne sa príslušný prológový (krátky) život svätého číta po 6. piesni kánona. Prológové životy tvoria súčasť tradície každej miestnej cirkvi, odráža sa v nich miestna liturgicko-obradová tradícia.

⁵³ Žeňuch, *Istočniki*, 30, text Života Konštantína-Cyrila pozri v MBLS IV., 183-186 a komentár na s. 420-421, a tiež Žeňuch, *K dejinám*, 23. V rukopise Tereblianskeho prológu sa odráža stredobulharská pisárska škola s vplyvmi ruskej cirkevnoslovanskej tradície, ale obsahuje aj množstvo prvkov z miestneho nárečového prostredia s lexikálnymi, morfológickými i fonetickými prevzatiami rusínsko-ukrajinského, poľského i slovenského pôvodu, napr. хижа, хыжа, вдѣвъ, кобачъ, батогъ, пазжѣа, корчьма и корчма, сварити, днвѣъ (namiesto днѣй), година (vo význame ‚hodina‘), цилн, господаръ a pod. Cf. MBLS IV, 421 a tiež Vašica, Vajs, *Soupis staroslovan-ských rukopisů*, 10-40 a Javorskij, *Novija rukopisnyja nachodki*, 104-109.

⁵⁴ Slovo *selo* sa tu udržalo vo svojom pôvodnom význame, t.j. „hospodársky dvor s príľahlými pozemkami, s obytným domom a ďalšími hospodárskymi staviskami. Za feudalizmu mala sedliacka usadlosť (dvor, grunt) určený výmeru pozemkovej plochy, od ktorej bol sedliak povinný zemepanskej vrchnosti odvádzať dane a plniť ďalšie poddanské povinnosti, ktorými bola táto usadlosť zaťažená.“ Cf. Doruľa, *Slováci medzi starými susedmi*, 312. Pričom to, čo sa označuje pojmom *selo*, *selište*, je veľmi presne vymedzené v 77. pravidle, kde sa toto pomenovanie špecifikuje ako dom s dvorom a príľahlým humnom: ѿще кто възжеже дворъ · нѣчїи · ѿли грѣно ѿли дѣ · задрѣчїенїе · да прїимѣ · к · лѣ · еѣ ѿповѣстєса ѿцѣ дхѣономѣ.

a že kňaz sa riadi iba príkazmi, ktoré vydá biskup alebo eparchiálna kúria sídliaca pri katedrálom chráme (ЦРКОВЬ ВЕЛІКАА). Lexéma кнѧзь sa v marginálnej poznámke uplatňuje vo svojom novšom význame ‚knieža, vládca (vladyka);‘ slovo пань je prevzaté z miestneho jazykového úzu a označuje predstaviteľa majetnejšej a zvyčajne aj privilegovanej spoločenskej vrstvy (gr. κύριος).⁵⁵ Aj sloveso *pravotiť sa* (tu v záporovom tvare не правотити) sa tu vyskytuje vo svojom starobyľom význame ‚súdiť sa‘, ktoré vzniklo odvodením od slova *právo* s významom ‚súd‘. Na fol. 8^r sa nachádza pravidlo o tom, že kňazi, ktorí sú oslobodení od daní a svetských záväzkov, musia sa venovať len duchovným veciam: **ѡЦЕ КОТОРЫѨ СЦѢНИКЪ СВОБОДЪ Ё Ѡ ВСЕА ПОДАТЫ І ТАГОТЫ МІРСКЫА: ВОЛНЫѨ ЕСТЬ: ПОДОБАЕѢ ЕМУ ВЪНЪ ВСѢ ДХОВНЫА ВЕЩИ ХРАНИТИ.** Tento text pravidla dokazuje, že v období vzniku rukopisu pravidiel na prelome 16. a 17. storočia už v prostredí cirkvi byzantského obradu pod Karpatmi existovala špecifická privilegovaná vrstva *kléru* východného obradu, ktorá požívala rovnaké práva ako rímskokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo zbavené poddanských a daňových povinností a bolo im umožnené zúčastňovať sa na zasadnutiach šľachty.⁵⁶ Treba len pripomenúť, že vyrovnanie sa uniátskeho duchovenstva s latinským klérom sa formálne udialo síce až za vlády Leopolda I. po vydaní diplomu roku 1692, ktorým habsburský cisár oslobodil s Rímom zjednotených duchovných východného obradu v Uhorsku, a tak iba potvrdil starobyľý stav, ako sa zôrazňuje v dokumente z roku 1692, že žiaden duchovný bez ohľadu na obrad nesmie zotrvať v poddanstve.⁵⁷

Na fol. 129^r sa na marginálii nachádza dodatok, ktorým sa parafrázuje text 5. knihy Mojžišovej (Dt 23, 12-14), ktorý sa dotýka dodržiava-

⁵⁵ O význame lexémy *kňaz* pozri Doruľa, *Slováci medzi starými susedmi*, 322-324.

⁵⁶ Pozri k tomu Žeňuch, „Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov,“ 13-14.

⁵⁷ Ľudovít Haraksim o sociálnom a kultúrnom postavení duchovných východnej cirkvi v uhorskej spoločnosti uvádza nasledovné: „Gréckokatolícke duchovenstvo sa však ani po tomto spoločenskom vzostupe nevyčlenilo z rusínskej spoločnosti, ako sa to stávalo s tými Rusínmi, ktorí získali armales a stali sa šľachticmi, alebo s tými, ktorí pri hľadaní obživy prenikli do miest a mestečiek východného Slovenska a Zakarpatska. Tito Rusíni sa spravidla disimulovali, t.j. vyčlenili sa z rusínskej spoločnosti a primkli sa k tým vrstvám nerusínskeho obyvateľstva, ku ktorým patrili podľa svojho spoločenského zaradenia a sociálneho postavenia. V praxi to znamenalo, že drobní zemaná a armalisti rusínskeho pôvodu sa pridali k ostatnej šľachte (prevažne maďarskej) a rusínsky mestský živel rozmnožil rady mestskej chudoby. Jedni aj druhí sa vyčlenili z rusínskej spoločnosti, nepodielali sa na jej živote. Platí to aj o takzvaných rusínskych honoratiaroch, t.j. osobách živiacich sa duševnou prácou, ktorých počet v období „zlatého veku“ A. Bačinského značne vzrástol. Tito honoratori pochádzali, okrem nepatrných výnimiek, z mnohohodných rodín gréckokatolíckych kňazov. Po získaní vzdelania sa nemohli uplatniť v rusínskom prostredí, lebo Rusíni nemali inštitúcie, v ktorých by sa boli uchytili. Hľadali teda existenciu inde, v nerusínskom prostredí, v ktorom strácali rusínsky charakter, rusínske vedomie, odnárodňovali sa.“ Haraksim, „Zlatý vek,“ 13-14. V konečnom dôsledku takáto prax v prostredí byzantskej cirkvi slovanskej tradície v Karpatoch postupne umožnila vznik akejsi uzavretej vrstvy či sociálnej skupiny utvorenej iba z členov kňazskej rodiny.

nia hygieny v sedliackych usadlostiach: БГѢ ЗАПОВѢДѢ · МОИСЕѢ · ДА ВЪДѢ
 ПОЛЧИЩЕ ТВОЕ СТО · ТО Ё СЕЛИЩЕ · ДА НЕ ЛВѢСА (рече) ꙗ ТЕБЕ СТЫДѢНІА ВЕЩЬ
 · И ВЪРАТѢСА Ѡ ТЕБЕ ГДЬ · РЫЛЕЦЬ ЖЕ ДА ВЪДѢ ЗА ПОМОСѢ ТВОИ · И ВЪДЕТЬ
 ЕГДА ИЪЫДШИ ВОНЪ ИЪПОРОЗНИТИ И СДЕШИ ВНѢ ИЪПОРОЗНИТИ ЧРЕВО СВОЕ · ДА
 ВОСКОПѢШИ РЫЛЪЦЕ ꙗМЪ · ПЕРВѢ · И ПО СЕМЪ НАВРАТѢ ДА ПОКРЫЕШИ СТЫДѢНІЕ
 СВОЕ ВО НЕИ · ꙗКО ГДЬ БГѢ ПРЕХОДИИ ВО ПОЛЧИЩИ ТВОЕМЪ · ПОЧТО НИѢ ПО ПЪТИ
 СКВЕРНѢ СКВЕРНЫИ · СЛѢПЫИ · НЕВѢДУЩЕ СІА · ГОРЕ ВЪДѢ НА ОУЧИТЕЛЕМЪ Ѡ СЕ ·
 НЕНАКАЗУЮЩИИ БЕЗЪМНЫА · И НЕВѢЖА · СЛѢПЫА ·

Cyrilský rukopisný súbor *Pravidiel svetského a cirkevného života z pre-
 lomu 16. a 17. storočia* uložený pod sign И-437 v Zakarpatskom národopisnom múzeu v Užhorode predstavuje cennú pamiatku dokumentujúcu život byzantsko-slovanskej cirkvi v podkarpatskom prostredí.

BIBLIOGRAFIA

- Beľakova, „Afon i maňavskij skit“ = E. V. Beľakova, „Афон и манявский скит: традиции скитов и значение Святой Горы в начале нового времени,“ *Афон и славянский мир* (Святая Гора Афон 2016) 56-67.
- Beľakova, „Kormčaja“ = E. V. Beľakova, „Кормчая как сборник,“ *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология*. Т. 10. Вып. 8. «Четый сборник как феномен литературной культуры русского средневековья» (2011) 5-14.
- Beľakova, „O sostave“ = E. V. Beľakova, „О составе Хлудовского номоканона (К истории сборника Зинар),“ *Старобългарската литература* 37-38 (2007) 114-131.
- Briquet, *Filigrales* = C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 avec 39 figures dans le texte et 16 112 fac-similés de filigranes* (Genève 1907).
- Catalogue = R. Cleminson, E. Moussakova, N. Voutova, *Catalogue of the Slavonic Cyrillic Manuscripts of the National Széchényi Library. CEU MEDIEVALIA* 9. (Budapest 2006).
- Cibranska-Kostova, *Pokajnata knižnina* = M. Цибранска-Костова, *Покаяната книжнина на Българското средновековие IX-XVIII век. Езиково-текстологични и културологични аспекти* (София 2011).
- Cibranska-Kostova, „Slavjanskijat Pseudozonar“ = M. Цибранска-Костова, „Славянският Псеудозонар,“ *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 4 (2008) 25-52.
- CS = *Церковный словарь. Часть втоая. Е - Л.* (Санктпетербург 1818).
- Doruľa, *Slováci medzi starými susedmi* = J. Doruľa, *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí?* (Bratislava 2015).
- Gradoš, „Dokument Užhorodskej únie“ = J. Gradoš, „Dokument Užhorodskej únie z 24. apríla 1646,“ *Historický časopis* 3 (2016) 511-520.
- Haraksim, „Užhorodská únia“ = L. Haraksim, „Užhorodská únia a východné Slovensko,“ *Historický časopis* 2 (1997) 194-206.
- Haraksim, „Zlatý vek“ = L. Haraksim, „Zlatý vek' biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov,“ *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť* (Ján Doruľa ed.) (Bratislava 2000) 10-36.
- Janakijevič, Pandur, *Opisanije* = Ц. Янакиевич, Ю. Пандур, „Палеографическое и графико-лингвистическое описание рукописи Ms 106/16 из Библиотеки Дебреценского университета им. Лайоша Кошута,“ *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 1 (1987) 86-94.
- Javorskij, *Novujuj rukopisnuja nachodki* = Ю. Яворский, *Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности ХУ-ХУІІІ вѣковъ* (Praha 1931).
- Lavrov, *Trudy slavjanskoj komissii* = П. А. Лавров, *Труды славянской комиссии*. Том I. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности* (Ленинград 1930).

- Lichačev, *Paleografickéskje značenije* = Н. П. Лихачевъ, *Палеографическое значение бумажныхъ водяныхъ знаковъ. Часть II. Предметный и хронологический указатели* (С-Петербургъ 1899).
- Marsina, „Štruktúra šľachty“ = R. Marsina, „Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí,“ *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.-6. októbra 1993 v Častej-Papierničke* (K. Štulajterová zost.) (Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej 1993) 35-43.
- Mikitas, *Davni knyhy* = В. Л. Микитасъ, *Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. Опис і каталог*. (bez miesta vydania, Видавництво Львівського університету 1964).
- MMFH = AA. VV., *Magnae Moraviae Fontes Historici / Prameny k dějinám Velké Moravy*. I. *Annales et chronicae* (Brno 2008); II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici* (Praha 2010); III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii* (Praha 2011); IV. *Leges, textus iuridici* (Praha 2013).
- Moškova, *Katalog* = Л. В. Мошкова, *Каталог славяно-русских рукописных книг XVI века, хранящихся в Российском государственном архиве древних актов. Выпуск 1. Апостол – Кормчая. 2-е стереотипное издание* (Москва 2006).
- MBSLS = *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*.
- Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy* = V. Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia* (Bratislava 2004).
- Mužić, *Hrvatska kronika* = I. Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina* (Split 2011).
- Považan, „Trestné právo na Slovensku“ = M. Považan, „Trestné právo na Slovensku do rozpadu Veľkej Moravy,“ *Historia et Theoria Iuris* 1 (2014) 18-25.
- Ratkoš, *Pramene* = P. Ratkoš, *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Bratislava 1964).
- SJS = *Slovník jazyka staroslověnského / Lexicon linguae palaeoslovenicae*. I.-IV. (I. Praha 1966, LXX-XIV + 853 s.; II. 1973, 638 s.; III. 1982, 671 s.; IV. 1997, 1046 s.).
- Turilov, „K istoriji“ = A. A. Турилов, „К истории тырновского „царского“ скриптория XIV в.,“ *Старобългарската литература* 33-34 (2005) 114-131.
- Vasiľ, *Kánonické pramene* = C. Vasiľ, *Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukáčevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví* (Trnava 2000).
- Vašica, *Literárni památky* = J. Vašica, *Literárni památky epochy velkomoravské* (Praha 1996).
- Vašica, Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů* = J. Vašica, J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze* (Praha 1957).
- Žeňuch, „Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov“ = P. Žeňuch, „Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatскеj Rusi v 40. rokoch 19. storočia,“ *Slavica Slovaca* 1 (2016) 10-32.
- Žeňuch, „Formovanie“ = P. Žeňuch, „Formovanie byzantsko-slovenskej konfesionalnej identity v staršom období slovenských kultúrnych dejín,“ *Konštantínove listy* 1 (2016) 199-209.
- Žeňuch, *Istočniki* = P. Žeňuch, *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku*. MBSLS IV. (Bratislava 2013).
- Žeňuch, *K dejinám* = P. Žeňuch, *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku* (Nitra 2015).
- Žužek, *Kormčaja kniga* = I. Žužek, *Kormčaja kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law* (OCA 168) (Roma 1964).